

Rättsdogmatiken är död, leve rättsdogmatiken!

Några reflektioner om doxa och debatt i rättsvetenskapen och dess straff- och skatterättsliga disciplinstrukturer*

NICK DIMITRIEVSKI**

Rättsdogmatiken brukar beskrivas ha ett starkt internt perspektiv på rätten och i huvudsak vila på en i Sverige mycket inflytelserik teori om gällande rätt; rättspositivismen. Detta inomrättsliga forskningshantverk pekar på vad som tycks vara kärnan i den rättsvetenskapliga produktionen av doktorsavhandlingar. Samtidigt finns röster inom det juridiska forskningslandskapet som närmast implicit antyder att vi snarare är på väg mot en tvärvetenskaplig institutionell ordning. Övergripande syftet med denna undersökning är att problematisera frågan om rättsvetenskapens teoretiska och metodologiska öppenhet. Ett bisyfte med studien är att visa vilka teoretiska och metodologiska normer som är rådande och vilka som utmanas respektive försvaras eller förordas inom två rättsvetenskapliga disciplinstrukturer: straff- och skatterätt. Ytterst syftar undersökningen till att utröna vad de två disciplinstrukturernas sammantagna bild förmedlar om öppenhet, förändring och utveckling kontra konstans i relation till de hänvisade utsagor som gjorts om rättsvetenskapens utveckling som helhet. Inom rättsvetenskapen råder brist på sådana undersökningar. Undersökningen består dels av en kvantitativ studie av doktorsavhandlingar under tidsperioden 2011–2023, dels en materiell kodning av metodavsnitten i dessa avhandlingar för att fördjupa och illustrera de kvantitativa resultaten. Undersökningsmaterialet prövas mot metatexter som uttrycker ämnesinnehåll från ledande företrädare inom respektive disciplinstruktur. Jag lanserar några, för

* Denna text har genomgått vetenskaplig expertgranskning (peer review). Ett varmt tack för värdefulla kommentarer på ett tidigare utkast till denna artikel riktas till Mats Tjernberg, professor i offentlig rätt/skatterätt vid Lunds universitet samt Jack Ågren, professor i straffrätt vid Karlstads universitet. Ett stort tack riktas även till den anonyma expertgranskare som bidragit med viktiga synpunkter och förslag på förbättringar av innehållet i denna studie.

** Universitetslektor i finansrätt som varit en del av den medskapande och kreativa förändringsprocess att designa, kvalitetssäkra och lansera juristprogrammet vid Handelshögskolan, Karlstads universitet.

rättsvetenskapen, nya teoretiska och metodologiska verktyg i syfte att kunna genomföra en sådan mer empiriskt grundad undersökning.

1. Inledande reflektioner

Rättsdogmatiken är död, leve rättsdogmatiken! är studiens huvudtitel. Den kom till mig i ett ganska tidigt skede av undersökningen. Rättsdogmatiken brukar beskrivas ha ett starkt internt perspektiv på rätten och i huvudsak vila på en i Sverige mycket inflytelserik teori om gällande rätt; rättspositivismen. Detta inomrättsliga forskningshantverk pekar på vad som tycks vara kärnan i den rättsvetenskapliga produktionen av doktorsavhandlingar. Samtidigt finns röster inom det juridiska forskningslandskapet som närmast implicit antyder att vi snarare är på väg mot en tvärvetenskaplig institutionell ordning.¹ Sandgren är dock mer rak på sak när han helt enkelt konstaterar att dagens rättsvetenskap ”präglas av en öppenhet för nya infallsvinklar, nya metodiska grepp och nya teoretiska perspektiv.”² Titeln anspelar på denna flexibilitet och i metaforisk mening akrobatiska böjlighet rättsvetenskapen uppvisar beroende på vem som uttolkar den. Samtidigt är det just här som rättsvetenskapens ämneshistoriska uttolkningar kan göras aningen mer komplexa.³

Det finns ett och annat att säga om Sandgrens ställningstagande avseende rättsvetenskapens utvecklingstrend. Såsom att det inte tar inte hänsyn till att den grundläggande metodmodellen (rättsdogmatiken) i rättsvetenskapen (via koherentismen) är besläktad med epistemisk konservatism, dvs. att den är sammanbunden med vad Peczenik uttrycker som principen om minimal förändring.⁴

¹ Se exempelvis Gräns, Allmänt om användningen av andra vetenskaper inom juridiken. I Nääv och Zamboni (red.), Juridiska metodlära, 2018, s. 429–442.

² Sandgren, Vad är rättsvetenskap? I Magnusson Sjöberg och Wahlgren (red.), Festskrift till Peter Seipel, 2006, s. 542.

³ Studier av detta ämneshistoriska slag utförs med viss regelbundenhet inom det litteraturvetenskapliga området. Se exempelvis Andersson, Doxa & Debatt. Litteraturvetenskap runt sekel-skiftet 2000, 2008 samt Hyllén-Cavallius, Den ofärdiga vetenskapen. Om krisen i svensk litteraturforskning och litteraturtolkningens villkor, 2018.

⁴ Peczenik, Juridikens allmänna läror, SvJT 2005, s. 259 och s. 263. I exempelvis den straffrättsliga litteraturen hävdas att läroböcker och handböcker på straffrättsområdet normalt sett är viktigare i den praktiska verksamheten än rättsvetenskapliga avhandlingar. Rättsvetare utanför straffrättens disciplinområde menar dock att denna inriktning på praktisk nytta för rätts-tillämparen har gått för långt och att det finns behov av mer teoretisk inriktad forskning samt att vetenskapligt värde (kvalitet) inte enbart kan utgå från rättsvetenskapens förmåga att lösa praktiska juridiska problem. Oavsett dessa ställningstaganden om rättsvetenskapens syfte är det, enligt min mening, ofrånkomligt att prejudikatdomstolarna i viss mån tar intryck av dok-trin. Frågan är dock om lagkommentarer och handböcker används på det vidsträckt sätt som görs gällande i den straffrättsliga litteraturen. Det temat har Sternberg utvecklat i en undersök-ning som går igenom rättsfallsreferat från HD:s rättsfallssamling (NJA) under 2016 (104 st.). I

Snarare är det antagligen också så att det är först genom mer djupgående studier av rättsvetenskapens samtliga forskningsinriktningar som det blir möjligt att tydligare urskilja generella utvecklingsmönster.⁵ Inom rättsvetenskapen råder brist på sådana undersökningar.

Studier av akademiska identitetsuppfattningar visar att tillhörigheten till en specifik disciplin är central för hur forskarna uppfattar sig själva. Disciplinära gränser kan ses ur två perspektiv, dels som skillnader i teori och metod, dels som sociokulturella skillnader. Båda dessa faktorer bidrar till att hålla forskarna inom sina etablerade områden. Det sociokulturella perspektivet förstärks ytterligare av det faktum att högre utbildning ofta är organiserad kring disciplinärt indelad kunskap.⁶

Interdisciplinaritet behöver således inte bara handla om att flera vetenskaper/metoder blandas samman till en ny metod,⁷ utan kan utvecklas till följd av rätts-

en jämförelse av citeringar i rättsutredningar och rättsfallsreferat framgår att domstolens egna domar (NJA) är den mest citerade källan i rättsutredningarna. När Sternberg slår ihop monografier och vetenskapliga artiklar som en kategori för citerad litteratur, matchar de antalet citerade rättsfall. Förarbeten citeras oftare än vetenskapliga artiklar, men mindre än monografier. I genomsnitt innehåller varje rättsutredning ungefär 10 litteraturciteringar, bestående av 8 monografier och 2 vetenskapliga artiklar.

Det sammanlagda resultatet av Sternbergs undersökning är dock tvetydigt: det kan, å ena sidan ge ett osorterat intryck eftersom det saknas en närmare kategorisering av hur prejudikatdomstolens hänvisningar till olika typer av monografier hänger ihop med forskningsämnesinriktningarna; men å andra sidan, kan det antagligen bekräfta vad forskarna på straffrättsområdet hävdar. Sternberg skriver: "Domstolens benägenhet att citera litteratur i rättsutredningarna tyder på att rättsvetenskapen fortfarande i mycket är inriktade på praktikernas problem ...". Se Asp et al., *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 20 och särskilt Sternberg, *Rättsvetenskapens roll i Högsta domstolen*, JT 2018–19, s. 51.

Studier av HFD:s hänvisning till olika rättskällor inom ramen för skatterättsämnet, närmare bestämt tillämpningen av 7 kap. IL har utförts av Dimitrievski. Se Dimitrievski, *Allmännyta som norm i svensk skatterätt. Om inkomstskattefrihet för ideella föreningar*, 2010, avsnitt 7.3–7.5. Liknande studier på civilrättens område har gjorts av Lindskog. Se Lindskog, *Rättsvetenskapens betydelse för prejudikatbildningen på förmögenhetsrättens område*. I Kleineman (red.), *Nordiska förmögenhetsdagarna*, 2018, s. 167–177.

⁵ Jfr Heuman, *Metodutveckling inom doktrinen*, JT 2020–21, s. 25–64, Svensson, *Har nordisk kritisk rättsvetenskap en roll att spela idag och i framtiden?* Retfærd 2021:3–4, s. 69–86, Holm, *Lärdomar av disputationer*. I Edström, Lindholm och Mannelqvist (red.), *Jubileumsskrift till Juridiska institutionen 40 år*, 2017, s. 133–142 samt Martinson, *Femton förmögenhetsrättsliga forskningsresultat*, 2018.

⁶ Se exempelvis Henkel, *Academic identities and policy change in higher education*, 2000, Chubin et al., *Interdisciplinary Analysis and Research. Theory and Practice of Problemfocused Research and Development*, 1986, Gibbons et al., *The New Production of Knowledge*, 1994, Klein, *Crossing Boundaries: Knowledge, Disciplinarity and Interdisciplinarity*, 1996 samt Llerena and Meyer-Krahmer, *Interdisciplinary Research and the Organization of the University: General Challenges and a Case Study*. I Geuna, Salter and Steinmueller, (eds.), *Science and Innovation: Rethinking the Rationales for Funding and Governance*, 2004, s. 69–88.

⁷ Se Gräns, *Allmänt om användningen av andra vetenskaper inom juridiken*. I Nääv och Zamboni (red.), *Juridisk metodlära*, 2018, s. 436.

vetenskapens interna dynamik. Interdisciplinär blir på detta sätt hos mig, Simon Almendal och Pålsson,⁸ ett begrepp för ackumulering av kunskap genom inomjuridiskt ämnesöverskridande.⁹ Kunskaper kan, likt klossar, adderas till varandra där slutresultatet blir en ny struktur som representerar något mer än bara summan av sina enskilda delar. Mycket svepande kan således konstateras att det är själva additionen som medför att kunskaperna hänger ihop och att ”ny” kunskap produceras.

Ett sådant perspektiv bekräftas av studieplanerna för utbildning på forskarnivå för avläggande av juris doktorsexamen. Vid exempelvis Göteborgs universitet är studieplanerna strikt skilda mellan straffrätt och skatterätt i två separata dokument.¹⁰ En liknande strukturell åtskillnad hittas även vid andra universitet som exempelvis Lund, Uppsala och Karlstad.¹¹ I en organisatorisk uppdelning av rättsvetenskaplig kunskap blir alltså straffrätt och skatterätt skilda discipliner.¹²

Att förstå den vetenskapliga utvecklingens natur är en komplicerad fråga utan entydigt svar. Jag avser här enbart lyfta fram några grundläggande faktorer som kan underlätta förståelsen av hur vetenskapliga framsteg sker. För att kunna göra det behöver man ge sig in på en vetenskapsteoretisk diskussion.

När Kuhn introducerar termen vetenskapligt paradig i början av 1960-talet var den ideala synen på vetenskap av kumulativ art. Uppfattningen var att den vetenskapliga utvecklingen består av en sammanhängande linje av upptäckter och kunskaper som gradvis avslöjar verklighetens natur. Vetenskapare tar alltså vid där föregångaren har slutat eftersom kunskaper är ”kommensurabla”, dvs. jämförbara och möjliga att harmonisera. Kuhns teori om vetenskapliga revolutioner och paradigmskiften utmanar denna linjära och enhetliga syn på vetenskaplig utveckling. Enligt Kuhn sker inte vetenskapliga framsteg kumulativt, utan språngvis. Problematiken häftar vid två vetenskapliga faser: den normalvetenskapliga och revolutionära. Den normalvetenskapliga fasen karaktäriseras av att forskarkollektivet samlats kring en uppsättning accepterade teorier,

⁸ Se Simon Almendal, *Skatteanpassade transaktioner och skattebrott*, 2004, s. 16–17 samt Pålsson, *En avhandling om den enskilde näringsidkarens tillgångar och skulder*, SN 2012, s. 88–94.

⁹ Liksom Simon Almendal betonar även Lewander uttryckligen att hennes avhandling är ”interdisciplinär”. Se Lewander, *Den skatterättsliga gränsdragningen mellan ränta och utdelning. Klassificering på gränsen mellan skatterätten och redovisningsrätten*, 2017, s. 39 fotnot 77.

¹⁰ Se Göteborgs universitets studieplan gällande ämnet straffrätt (Dnr: GU 2019/1882) samt ämnet skatterätt (finansrätt) (Dnr: GU 2019/1877).

¹¹ Se vidare Lunds universitet, *Allmän studieplan för utbildning på forskarnivå för avläggande av juris doktorsexamen och juris licentiatexamen vid Juridiska fakulteten vid Lunds universitet*, Dnr: U 2015/503. Se även Uppsala universitet, *Allmän studieplan för forskarutbildning vid Juridiska fakulteten i Uppsala*, Dnr JURFAK 2016/18 samt Karlstads universitet, *Studieplan för utbildning på forskarnivå i juridik*, Dnr HS 2019/302.

¹² För mer djupgående reflektioner kring förhållandet mellan ämnena skatterätt och finansrätt se Moëll, *Skatterättslig forskning – till vilken nytta?*, Festskrift till Rune Lavin, 2006, s. 198 f., Mattsson, *Juridiska disputationer i finansrätt under 1900-talets senare hälft*, *Skattenytt* 50 år, 2000, s. 87 f., Vogel, *Finansrätt och finansvetenskap*, 1985 samt Eberstein, *Om skatt till stat och kommun. Enligt svensk rätt*, 1929, del I, s. 1–10.

metoder och normer. Denna typ av grundläggande ontologisk samstämmighet är vad Kuhn kallar paradigm. När det samlas tillräckligt med anomalier och oförklarliga fenomen uppstår en vetenskaplig kris. Den kan i sin tur leda till en vetenskaplig revolution, där det gamla paradigmets överges och ersätts med ett nytt. Belysande här är inte minst utvecklingen inom fysiken under 1500- och 1600-talet, särskilt övergången från Aristoteles fysik till Newtons mekanik. Kuhn menar att denna övergång inte enbart var ett resultat av ackumulerade observationer och logiska slutsatser, utan också en förändring i vetenskapligt synsätt och världsuppfattning.¹³

En något mer nyanserad bild av den kumulativa kunskapseffekten ges av Sandberg. Sandberg menar att det är när ackumulering av kunskap sker i institutionaliserad organisationsform som vetenskapliga innovationer möjliggörs. Institutionaliseringsen bevarar tidigare forskningsresultat i ett sorts kollektivt minne som leder till vetenskapliga framsteg snarare än totala omvälvningar.¹⁴ Här är den vetenskapliga frihetens kamp en viktig motkraft för att provocera fram och därefter utnyttja framstegen i relation till dominerande vetenskapsteoretiska/metodologiska dogmer. Med Sandberg skulle man alltså kunna säga att framsteg sker i nära samband mellan frihet och institutionaliserad vetenskaplig kommunikation:

Frihet enbart ger troligen anarki och stagnation, alltså sporadiska upptäckter och uppfinningar utan minne och därmed utan lärande och kumulativa effekter.¹⁵

Liksom all annan forskning har rättsvetenskapen sin ”doxa”, men även sina disciplinstukturer. Doxa är ett retoriskt begrepp som framförallt aktualiserats av Pierre Bourdieu. I sin analys av universitetsvärlden *Homo Academicus* beskriver han doxa som den ”tysta trosföreställning som inte har något behov av rättfärdigande”.¹⁶ För Bourdieu är alltså doxa de åsikter som inte diskuteras eller ifrågasätts, då ingen kommer på tanken att de ska ifrågasättas.

Rosengren som diskuterar Bourdieus doxa i *Doxologi. En essä om kunskap* menar att begreppet definierats brett. Det handlar om: ”såväl tankemönster och språkvanor som sätt att agera, gå, klä sig etcetera vilka betraktas som självklara inom ett visst socialt fält, eller inom en viss grupp.”¹⁷ Enligt Rosengren är doxan som råder inom ett forskningsfält i stort sett osynlig för de forskare som verkar inom fältet. Samtidigt är doxa ett deskriptivt begrepp och kan på det sätt-

¹³ Se Kuhn, De vetenskapliga revolutionernas struktur, kapitel 6–8 samt 10, 2009.

¹⁴ Se Sandberg, Hybridvetenskap och innovation: något för statsvetenskapen? I Sunnemark och Åberg (red.), Tvärvetenskap – fält, perspektiv eller metod, 2004, s. 66–67.

¹⁵ Sandberg, Hybridvetenskap och innovation: något för statsvetenskapen? I Sunnemark och Åberg (red.), Tvärvetenskap – fält, perspektiv eller metod, 2004, s. 67.

¹⁶ Se Bourdieu, *Homo Academicus*, 1996, s. 144.

¹⁷ Rosengren, *Doxologi. En essä om kunskap*, 2002. Rosengren diskuterar Bourdieus doxa på s. 69–77; citat är hämtat från s. 69.

tet avvika från *ortodoxa föreställningar* som inte är möjliga att diskutera eller ifrågasätta:

Bourdieu tar inte ställning till huruvida *doxa* är något bra eller dåligt, önskvärt eller förkastligt, frigörande eller förtryckande. Sett ur detta perspektiv är *doxa* helt enkelt ofrånkomlig förutsättning, möjlighet och begränsning för vårt mänskliga tänkande – vilket naturligtvis inte hindrar oss som *enskilda* individer eller grupper av individer från att kritiskt vända oss mot det som vi uppfattar som felaktigt, dumt eller mindre lyckat inom de olika doxor vi möter varje dag, disciplinära såväl som mer allmänna.¹⁸

Ett viktigt inlägg i diskussionen om doxa är Hanne-Lore Anderssons avhandling *Doxa och debatt. Litteraturvetenskap runt sekelskiftet 2000*. Andersson menar att det egentligen inte finns en konsensus kring doxa-begreppet.¹⁹ Å ena sidan är det inte möjligt att undkomma doxan och vara kvar i forskningsfältet. Å andra sidan är ett doxa-löst tillstånd en omöjlighet. Doxa, enligt Andersson, blir således ”*det som av forskare inom fältet anses vara den etablerade och konsekrerade uppfattningen, det som inte anses behöva något rättfärdigande.*”²⁰ Doxa uttryckt på detta sättet är, enligt min mening, helt enkelt rådande norm inom forskningsfältet.

Även om ämnets doxa inte är omedelbart synlig kan den, enligt Andersson, synliggöras. Det kan ske i en dialektisk process där forskarens självförfrämjande utgör en integrerad del av självmedvetandet. Andersson talar om att förstå sin egen kultur, det invanda och att inta positionen *som om* man vore en främling. Med det mest närliggande exemplet i det här sammanhanget skulle kunna sägas att straff- och skatterättsvetare som är innanför disciplinens hank och stör, försöker betrakta denna som om de också befinner sig utanför.

På samma sätt som Andersson menar jag att doxa per definition inte behöver vara något negativt. Jag delar samtidigt uppfattningen att det både är rimligt och fullt möjligt att tala om en kamp om doxan.

Kampen om doxan är en kamp mellan konkurrerande grupper, som trots ’inskolning’ i ämnet och likartad grundutbildning, om än med vissa differenser över tid, kan hysa olika åsikter om vad som är eller kan vara, exempelvis, ett relevant vetenskapligt problem.²¹

I studien används även begreppet *tankekollektiv*. Begreppet är lånat från den polske läkaren och mikrobiologen Ludwick Flecks *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*. Flecks undersökningar har använts inom fältet vetenskapsstudier såsom i Hallbergs *Etnologisk koreografi. Att följa ett ämne i rörelse*, i filosofin

¹⁸ Rosengren, *Doxologi. En essä om kunskap*, 2002, s. 75 f.

¹⁹ Se Andersson, *Doxa och debatt. Litteraturvetenskap runt sekelskiftet 2000*, 2008, s. 35.

²⁰ Andersson, *Doxa och debatt. Litteraturvetenskap runt sekelskiftet 2000*, 2008, s. 36 (kurs. i originalet).

²¹ Andersson, *Doxa och debatt. Litteraturvetenskap runt sekelskiftet 2000*, 2008, s. 37.

och i Rosengrens *Doxologi*, men även i litteraturvetenskapliga avhandlingar såsom exempelvis Nordenstams *Begynnelse. Litteraturforskningens pionjärvinnor 1850–1930*.²²

Tankekollektiv är enligt Fleck en beskrivning av ”en gemenskap av människor som utbyter idéer och tankar och står i tankemässig växelverkan med varandra.” Fleck säger dessutom att tankekollektivet är ”bäraren av ett tankeområdes historiska utveckling, av en viss mängd vetande och en viss kultur, alltså av en särskild tankestil.”²³ Fleck menar att en individ kan tillhöra flera tankekollektiv,²⁴ och att tankekollektiven kan omfatta några eller många individer samt att de kan vara momentana eller stabila.²⁵

Varje straff- och skatterättsvetenskapare tillhör således ett, eller flera tankekollektiv av straff- och skatterättsvetenskapare men även tankekollektivet av rättsvetenskapare och därtill kanske ytterligare tankekollektiv. Poängen är att ett kollektiv kan undersökas ur en individs synpunkt och på samma sätt kan en individ betraktas utifrån ett kollektiv.

I den här studien ska doxa och tankekollektiv förstås i relation till varandra på det sätt förhållandet uttrycks av Andersson:

Kampen om ämnet, om doxan, kan inte tänkas åtskild från kampen mellan tankekollektiv. Förekomsten av olika tankekollektiv/tankestilar signalerar kamp, och omvänt; funnes bara ett tankekollektiv vore alla överens.²⁶

Att rättsvetenskapare kan vara oeniga i vissa fundamentala frågor, men eniga i andra, behöver enligt min mening inte förklaras i termer av *skolsstrid*. Att som vetenskapare decentrera det egna subjektet på det sättet som Andersson ger uttryck för skapar snarare, enligt min mening, utrymme för ett lyssnande som gör det möjligt att åstadkomma ett ”möte” mellan ”sanningar” som kommer ”inifrån” och ”utifrån”. Karl Jaspers talar om ett sådant kommunikationsideal i termer av ”kärlekskamp”, där man är beredd att lämna ut sina bästa vapen till motparten för att tillsammans strida för sanningen – och därmed ibland också strida mot sig själv. Via Kristensson Ugglas avhandling *Kommunikation på bristningsgränsen* kommer Jaspers filosofiska tankar till uttryck på bl.a. följande sätt:

Konflikten bekräftar att ingen människa är den enda sanningen, att det alltid finns andra människor och andra sanningar. Men konflikten markerar också att man inte kan stanna vid detta konstate-

²² Se Nordenstam, *Begynnelse. Litteraturforskningens pionjärvinnor 1850–1930*, 2001.

²³ Se Fleck (Liliequist), *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*, 1997, s. 48.

²⁴ Se Fleck (Liliequist), *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*, 1997, s. 53.

²⁵ Se Fleck (Liliequist), *Uppkomsten och utvecklingen av ett vetenskapligt faktum. Inledning till läran om tankestil och tankekollektiv*, 1997, s. 52 och s. 103.

²⁶ Andersson, *Doxa och debatt. Litteraturvetenskap runt sekelskiftet 2000, 2008*, s. 40.

rande, utan måste gå vidare och kritiskt relatera de olika sanningarna till varandra i form av konflikt. Det handlar paradoxalt nog om en solidarisk kamp, som söker göra både kampen och solidariteten till en ofrånkomlig del av kommunikationen. Kommunikationsgemenskapens kärlekskamp innebär att jag inte kan ignorera den andre eller reducera den andre till mig själv, men inte heller överse med behovet av en ansvarig strävan efter sanning och förnuft. Konfliktperspektivet får i detta sammanhang en avgörande betydelse för att kommunikationens öppenhet inte skall leda till relativism. Jaspers syn på den konfliktfyllda kommunikationen resulterar nämligen i att olika sanningar alltid relateras kritiskt till varandra. Det är just denna kamp i kommunikationen som utgör en effektiv spärr mot 'kärleksfulla' harmoniseringar.²⁷

Hos Kristensson Ugglå används Jaspers begrepp "kärlekskamp" för att poängtera både viljan till och den intensiva glädjen över förståelse, men även den smärta och ansträngning kommunikationen ger upphov till. Jag ansluter mig till denna tilltalande ödmjukhet och öppenhet i kommunikationen mellan subjekt.

2. Undersökningens syften

Övergripande syftet med denna undersökning är att problematisera frågan om rättsvetenskapens teoretiska och metodologiska öppenhet. Ett bisyfte med studien är att visa vilka teoretiska och metodologiska normer som är rådande och vilka som utmanas respektive försvaras eller förordas inom två rättsvetenskapliga disciplinstrukturer: straff- och skatterätt. Ytterst syftar undersökningen till att utröna vad de två disciplinstrukturernas sammantagna bild förmedlar om öppenhet, förändring och utveckling kontra konstans i relation till de hänvisade utsagor som gjorts om rättsvetenskapens utveckling som helhet.

Mitt intresse för skatterätten har en personlig klangbotten. Jag är själv aktör på det skatterättsvetenskapliga fältet och vill med hjälp av denna studie bidra till ökad reflexion kring det egna ämnets identitet och mål. Min studie tar således avstamp i ett synkront snitt, om än med några historiserande kontextualiseringar av de metodologiska normer som råder inom straffrättsämnet. Straffrätten och skatterätten har visserligen inte samma rättsinterna konsistens eller teoretiska djupstrukturer, men kan förenas utifrån sina respektive principläror. Legalitetsprincipen och proportionalitetsprincipen är den sammanbindande kraft som gör en sådan jämförande ämneshistorisk undersökning både intressant och relevant.²⁸

²⁷ Kristensson Ugglå, *Kommunikation på bristningsgränsen*, 1994, s. 89–90.

²⁸ Se exempelvis Boucht, *Polisiär våldsanvändning. En straff- och offentlig rättslig undersökning*, 2011, Hultqvist, *Legalitetsprincipen vid inkomstbeskattningen*, 1995, Moëll, *Proportionalitetsprincipen i skatterätten*, 2003, Simon Almendal, *Skatteanpassade transaktioner och skattebrott*, 2004, Frände, *Den straffrättsliga legalitetsprincipen*, 1989, Asp, *Lernestedt och Ulväng, Katedralen. Tre texter om straffrätt*, 2009 samt Träskman, *Skatter och straff – några funderingar*. I Tjernberg, Rendahl och Wenander (red.), *Festschrift till Christina Moëll*, 2017, s. 449–467.

3. Metod, material och avgränsningar

En viktig rättsvetenskaplig kontext har jag funnit i Magnus Kristofferssons studie *Något om vetenskapsteori, rättsdogmatik och skatterättsliga avhandlingar under 2010-talet*, vilken varit både impulsgivare och inspirationskälla i undersökningens begynnelsefas. Kristoffersson genomför studien i tre steg där han först iakttar vilka metoder som skatterättsvetarna använder i doktorsavhandlingar mellan åren 2010–2022 (30),²⁹ för att i ett nästa steg undersöka den av den "absoluta majoriteten" valda rättsdogmatiska metodens relation till dess ontologi och epistemologi. Det sista steget i Kristofferssons undersökning innebär att han utifrån sin syn på vetenskaplighet redogör för hur skatterättsvetaren skulle kunna förhålla sig till ontologi och epistemologi när den rättsdogmatiska metoden används.³⁰

Kristoffersson har gjort några intressanta observationer som till viss del konvergerar med min undersökning. I första hand att rådande paradigmet inom skatterättsforskningen tycks vara rättspositivismen.³¹ Och att det vetenskapsteoretiska perspektivet binds till metodvalet och synen på lagtolkningsfrågor där skatterättsvetarens förståelse av forskningsobjektet (regelsystemet), inte diskuteras utan framställs på ett objektivt sätt.³² Kristofferssons passionerade sökande efter kunskap och vetenskaplighet inom den rättsdogmatiska skatterättsforskningen mynnar ut i reflektioner om neutralitet, dvs. om man överhuvudtaget kan vara neutral som rättsdogmatisk forskare och hur neutral man i sådana fall kan vara.³³

Både jag och Kristoffersson läser metodavsnitt av ett stort antal doktorsavhandlingar. På samma sätt kombinerar min studie en kvantifierande analys med en mer kvalitativ sådan. Men, till skillnad från Kristoffersson analyserar jag vetenskapsuppfattningar bland straff- och skatterättsforskare och ger exempel på vad forskare inom dessa disciplinstrukturer förefaller vara överens om respektive oense om. Jag undersöker dessutom en annan disciplin än den egna med föresatsen att inte bara sätta doxan inom mitt eget ämne i rörelse, utan även undersöka dess teoretiska och metodologiska gränser.

Jag har dels gjort en övergripande kvantitativ inventering av doktorsavhandlingar under tidsperioden 2011–2023, dels en genomläsning av metodavsnitten i avhandlingarna för att fördjupa och illustrera de kvantitativa resultaten. Här

²⁹ Kristoffersson, *Något om vetenskapsteori, rättsdogmatik och skatterättsliga avhandlingar under 2010-talet*. I Dimitrievski et al. (red.), *Festskrift till Robert Pahlsson*, 2022, s. 255 fotnot 10.

³⁰ Kristoffersson, *Något om vetenskapsteori, rättsdogmatik och skatterättsliga avhandlingar under 2010-talet*. I Dimitrievski et al. (red.), *Festskrift till Robert Pahlsson*, 2022, s. 258.

³¹ Kristoffersson, *Något om vetenskapsteori, rättsdogmatik och skatterättsliga avhandlingar under 2010-talet*. I Dimitrievski et al. (red.), *Festskrift till Robert Pahlsson*, 2022, s. 268.

³² Kristoffersson, *Något om vetenskapsteori, rättsdogmatik och skatterättsliga avhandlingar under 2010-talet*. I Dimitrievski et al. (red.), *Festskrift till Robert Pahlsson*, 2022, s. 272.

³³ För djupgående rättsfilosofiska undersökningar av dessa frågor se Dahlman, *Neutralitet i juridisk forskning*, 2006.

är inte den övergripande strategin att först diskutera vilka vetenskapliga krav som bör ställas på en metod för att därefter, i enlighet med Heuman och Martinson, göra en serie djupdykningar i den rättsvetenskapliga metodtraditionen eller presentera forskningsresultat.³⁴ Snarare önskar jag bilda mig en uppfattning av den metodologi som dominerar den straff- och skatterättsliga forskningen.³⁵ För att sätta scenen för en sådan diskussion har jag låtit mig inspireras av Jareborgs övertygelse om att rättsdogmatisk forskning i regel inte använder någon vetenskaplig metod. Jag har därmed, med Jareborgs ord, läst avhandlingarnas metodavsnitt på samma sätt som man läser tidningen eller en roman.³⁶ Närmast kan det ses som att jag applicerat en litterär metod på undersökningsmaterialet. Otterberg beskriver i den litteraturvetenskapliga avhandlingen om Olof Lagercrantz som kritiker och tidningsman sin metod så här:

Mitt tillvägagångssätt för att karaktärisera och diskutera Olof Lagercrantz kritik har varit ungefär som hans egen läsmetod. Man läser allt. Många gånger. Det är en omläsningens metod som visserligen är tidsödande men som gör det lättare att urskilja det väsentliga i både idé och uttryck, för att se rörelser över tid och uppfatta sammanhangen i författarskapet.³⁷

Den litterära metoden ger möjlighet att läsa en text på flera olika sätt. Enligt Engdahl leder inte Lagercrantz s.k. omläsningens metod till den typ av närläsning där man isolerar enskilda passager och betraktar dem med extrem uppmärksamhet, så att man exakt urskiljer deras inre uppbyggnad.³⁸ Omläsningen som metod kan formuleras med hjälp av några ord av Engdahl: ”att läsa texten så många gånger att man absorberar den mentalt.”³⁹

När man skärskådar lässtrategin på detta sätt framträder en viktig underliggande förutsättning för hur jag tagit mig an de metodologiska textavsnitten i de undersökta avhandlingarna. Det handlar om lästempo, dvs., att jag läser texten i fullt tempo i syfte att skapa en sorts helhetstanke. Ett förfarande som når sin fulla potential i Lagercrantz studier av Prousts och Dantes författarskap och blottläggs på allvar för första gången av Engdahl. Med Lagercrantz insikt om förbindelsen mellan ordkonst och tonkonst öppnar sig, enligt Engdahl, möjligheten av ett *interartiellt tänkande* som bryter med den mikroskopoperande läsningen.⁴⁰

³⁴ Se Heuman, *Metodutveckling inom doktrinen*, JT 2020–21, s. 25–64 samt Martinson, *Femton förmögenhetsrättsliga forskningsresultat*, 2018, s. 29.

³⁵ Jfr Frändberg, *Vad sker inom den rättsdogmatiska forskningen?* SvJT, 2023, s. 21–48. Jfr även Wahlgren, *Syfte och nytta med rättsvetenskapliga arbeten*, SvJT 2002, s. 293–303.

³⁶ Se Jareborg, *Rättsdogmatik som vetenskap*, SvJT 2004, s. 8.

³⁷ Otterberg, *Klädd i sitt språk. Kritikern Olof Lagercrantz*, 2010, s. 14.

³⁸ Engdahl, *Olof Lagercrantz och konsten att läsa*. I Wästberg (red.), *Röster om Olof Lagercrantz*, 2006, s. 49.

³⁹ Engdahl, *Olof Lagercrantz och konsten att läsa*. I Wästberg (red.), *Röster om Olof Lagercrantz*, 2006, s. 50.

⁴⁰ Utbytet mellan konstarterna studeras i den forskning som kallas interartiell. Se vidare om dessa frågor i exempelvis Stenström, *Torgny Lindgren och musiken*, 2021 samt Anderberg och Edlund (red.), *Musikfrågor. Musikestetisk antologi*, 1985.

Olof Lagercrantz har inte så mycket med den linjen att göra. Han säger att han inte kan läsa i något annat tempo än det som verket föreskriver. Ett musikstycke klingar inte som musik i någon annan hastighet än den avsedda. Om man skall analysera en komposition kan det visserligen vara givande att titta i partituret, vilket motsvarar den mikroskopiska läsmetoden. Men på något stadium måste man låta verket klinga och lyssna till det så som det var menat att spelas. Olof Lagercrantz hävdar motsvarande om den litterära texten. Han går i själva verket längre än så, fast han är mycket opolemisk i sina betraktelser om tolkning. Han menar att den som läser verket i en annan hastighet än textens organiska tempo (till exempel i en mycket lägre hastighet) kommer att förbise viktiga omständigheter och egenskaper som helt enkelt inte framträder i den lingvistiska eller retoriska analysen.⁴¹

För att ett sådant tillvägagångssätt ska leda någon vart måste det ha en inriktning. Avhandlingarna som är föremål för denna undersökning kan delvis bygga på traditionell metodologi, delvis inte. Till vilken kategori ska de räknas? Hur stor del av undersökningen ska vara del av den förnyande teoretiska och metodologiska perspektivet för att hela avhandlingen ska placeras i detta sistnämnda fack? Ett annat problem i detta sammanhang kan vara att avhandlingsförfattaren *reser anspråk* på teoretisk och metodologisk förnyelse, emedan hen i praktiken använder traditionella perspektiv och tillvägagångssätt. Ett sätt att närma sig denna problematik är att läsa texten på det sätt som beskrivits ovan. Man läser utan alltför mycket dechiffriering (analys). Många av de metodologiska avsnitten har lästs om flera gånger. Helhetstanken ger möjlighet att åstadkomma en harmoniserande läsning, där avhandlingsförfattarskapet förmås stämma med sig självt. I direkt förlängning av en sådan lästeknik kan jag exempelvis, till den ovannämnda kategori, räkna avhandlingar där författaren själv gör anspråk på att vara förnyande (oavsett om avhandlingarna är det eller inte).

Mot bakgrund av denna läsningsansats kommer avhandlingar inriktade på gällande rätt att klassificeras som rättsdogmatiska (traditionella). När metoderna varit flera och när någon av dem till övervägande del varit inriktad på något annat än gällande rätt samt när metoder använts för att utvärdera lagar och rättsprincipers betydelse, har dessa avhandlingar klassificerats som icke-dogmatiska (förnyande). Undersökningen sätter på detta sätt i fokus en uppräknings och kodning i tabellform av den avhandlingsproduktion som sker inom respektive ämnesdisciplin.

Till skillnad från andra vetenskaper har den juridiska forskningen i ringa utsträckning satt i fråga sina utgångspunkter och metoder. Enligt Sandgren är det antagligen något som hänger ihop med rättsvetenskapens nära koppling till det praktiska rättslivet.⁴² Här framträder forskningen i en sorts dubbelhet där det praktiska rättslivet skapar en trygg hemvist i rättsvetenskapen samtidigt som forskningsprocessen cementerar rättsvetarens självidentitet på bekostnad

⁴¹ Engdahl, Olof Lagercrantz och konsten att läsa. I Wästberg (red.), *Röster om Olof Lagercrantz*, 2006, s. 49–50.

⁴² Se Sandgren, Vad är rättsvetenskap? I Magnusson Sjöberg och Wahlgren (red.), *Festskrift till Peter Seipel*, 2006, s. 540.

av självreflektion och omprövning.⁴³ Det blir således en empirisk fråga, för att använda Sandgrens ord, vilken självbild som straff- och skatterättsvetenskaperna har.⁴⁴

Undersökning leder på detta sätt till vissa avgränsningsproblem. I första hand vill jag betona att några exakta kvantitativa mätningar av antalet publicerade avhandlingar inom respektive ämnesområde, av utrymmesskäl, inte låter sig göras. För att kunna matcha olika tidsperioder med varandra i kvantitativt hänseende har jag valt att använda Bergströms, Norbergs och Pålssons artikel *Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv* som en tidsmässig och jämförande referenspunkt. Artikeln är skriven 2004 och när forskargruppen uttalar sig om den skatterättsligt ämneshistoriska utvecklingen görs det med en i princip 13-årig tillbakablick. Jag förhåller mig inte slaviskt till en sådan tidsperiod i den kvalitativa delen av undersökningen. För att få en hanterlig mängd straff- och skatterättsliga doktorsavhandlingar har jag istället valt att utgå från 2023 års publikationer och blicka bakåt till år 2011.

En mer fullständig kvantitativ undersökning av skatterättsavhandlingar har gjorts av Cejie.⁴⁵ Cejie har kartlagt samtliga svenska avhandlingar i skatterätt från mitten av 1850-talet fram till 2021. Närmast är Cejies studie tänkt att vara till hjälp för doktorander och forskare vid reflektioner kring ämnesval och framtida forskningsprojekt. Implicit kan även framläsas ett genusperspektiv på den i huvudsak kvantitativt inriktade studien.⁴⁶ Jag kommer således använda hennes iakttagelser för att testa och jämföra det kvantitativa utfallet av publicerade doktorsavhandlingar i skatterätt inte bara under tidsperioden 2003 till 1990, utan även perioderna 2003 till 1991 samt 2023 till 2011.

Mot bakgrund av de förutsättningar som nyss diskuterats får tabellerna ett innehåll som är flerfunktionellt; de ger inte bara ett pedagogiskt stöd åt de resonemang som förs i studien, utan skapar även ett viktigt empiriskt belägg för de slutsatser som dras löpande i undersökningen. När författare, avhandling

⁴³ Sandgren, Vad är rättsvetenskap? I Magnusson Sjöberg och Wahlgren (red.), Festskrift till Peter Seipel, 2006, s. 527.

⁴⁴ Sandgren, Vad är rättsvetenskap? I Magnusson Sjöberg och Wahlgren (red.), Festskrift till Peter Seipel, 2006, s. 533.

⁴⁵ Se Cejie, Juridiska doktorsavhandlingar i skatterätt – en 168-årig exposé, SN 2021, s. 797–812.

⁴⁶ En annan förtjänstfull ämneshistorisk studie som utförts av Cejie fokuserar på kartläggning av skatterättsliga avhandlingar som, utöver rättsdogmatiken, fokuserar på komparativ metod. Se mer härom i Cejie, Att jämföra rätt är stort, att jämföra *rätt* är större. I Bjuvberg och Monsenego (red.), Vänbok till Bertil Wiman, 2019, s. 81–94. För undersökningar av betydelsen av komparativ metod inom svensk skatteforskning, se Wiman, Att jämföra rätt. I Ståhl och Thorell (red.), Festskrift till Nils Mattsson, 2005, s. 503–515, Kristoffersson, Något om komparativ metod i skatterätten, SST 2010, s. 279–289, Rendahl, Om vikten av en kontextualiserad komparativ metod. I Bjuvberg och Monsenego (red.), Vänbok till Bertil Wiman, 2019, s. 279–288 samt Croneberg, Att motverka skatteflykt – en komparativ studie av generella åtgärder mot skatteflykt i Sverige och Danmark i ljuset av skatteflyktsdirektivets allmänna regel mot missbruk, 2021, avsnitt 1.3.2.

och metodinnehåll kodas på skett sätt skapas en möjlighet att presentera och diskutera forskning i dialog med vetenskapssamhället. På samma sätt som jag kommit att använda Cejies ämneshistoriska kartläggning för att åstadkomma kvantitativa test och jämförelser av publicerade avhandlingar, kan andra forskare använda mina resultat. Det som sker här är att jag och Cejie simultant identifierar behov av ytterligare kunskap och visar förutsättningar för att stödja andras lärande.

I relation till materialval bör ett par avgränsningsfrågor diskuteras. Mitt material är valt utifrån två kriterier. Det första rör ovanstående tidsmässiga avgränsning, det andra rör texternas karaktär. Ett självklart empiriskt underlag avseende rättsvetenskapens mål och självbild är publicerade doktorsavhandlingar. Övriga texter som används i denna undersökning har ett metaperspektiv, dvs. ger uttryck för ämnesreflektion av ledande företrädare inom straff- respektive skatterättsvetenskapen (läroböcker och artiklar publicerade i vetenskapliga tidskrifter).

Det bör även noteras att studien inte är inriktad på analys av enskilda etablerade forskares författarskap. Sådana undersökningar, kan enligt min mening, framgångsrikt genomföras med hjälp av andra teoretiska förutsättningar och inramningar. En textanalys av det slaget skulle exempelvis kunna ha performativitetsteori som förklaringsmodell. Där sedvanlig texttolkning frilägger mening inom texten skulle det performativa perspektivet kunna betrakta verket som ett funktionselement inbäddat i en rättsvetenskaplig disciplinstruktur (skatterättsligt eller straffrättsligt sammanhang etc.). Denna relation skulle kunna analyseras genom att fokus riktas mot olika performancefunktioner såsom att skapa eller förflytta gränser inom exempelvis den skatterättsliga eller straffrättsliga disciplinstrukturen och öppna nya områden för forskning. Performativa strategier för att analysera författarskap används exempelvis i Stenbecks litteraturvetenskapliga avhandling om Johannes Anyurus och Athena Farrokhzads rörelser på den svenska poetiska och politiska scenen.⁴⁷

Metaperspektiv kommer också till uttryck i samband med disputationer (avhandlingsrecensioner). Samma sak gäller tjänstetillsättningar (sakkunnigutlåtanden) och anslagsfördelning (kriterier för och betygssättning av forskningsansökningar).

En studie som omfattar allt det ovan nämnda undersökningsmaterial skapar givetvis en heltäckande och närmast oantastlig grund för generella uttalanden i ett rättsvetenskapligt och ämneshistoriskt helhetsperspektiv. En viktig avgränsning blir således att utrymmet i denna framställning bara medger att jag studerar

⁴⁷ Se Stenbeck, Poesi som politik. Aktivistisk poetik hos Johannes Anyuru och Athena Farrokhzad, 2017. Se även Dimitrievski, Vad kännetecknar god forskarhandledning? Reflektioner om en forskarutbildningsprocess i finansrätt. I Dimitrievski et al. (red.), Festskrift till Robert Pålsson, 2022, s. 104 fotnot 3.

en begränsad del av detta metamaterial inom ramen för respektive disciplinstruktur.

Det säger sig självt att det urval av material som jag gjort blir subjektivt och att dess representativitet alltid kan ifrågasättas, men likväl vill jag anföra några argument för dess allmänna relevans. Det metodologiska problem jag ovan anført visar på framförallt den empiriskt kvantitativa modellens svårigheter och begränsningar. Därför kan man knappast räkna med mer än approximativa resultat i denna del av undersökningen. Men det kvantitativa utfallet av studien, hur approximativt det än är, kan ändå visa tydliga tendenser och avspegla den straff- och skatterättsliga disciplinstrukturens utveckling i stora drag. När det kvantitativa resultatet integreras med metatexter som ger uttryck för ämnesreflektion av ledande företrädare inom respektive disciplinstruktur bildar det ett fundament för den del av undersökningen som är inriktad på det kvalitativa innehållet i de tankemönster som råder inom forskningsfälten.

4. Straffrättens disciplinstruktur

En viktig utgångspunkt i beskrivningen av den straffrättsliga disciplinstrukturen är texter av ledande företrädare som ger uttryck för ämnesreflektion. Vid en systematisk genomgång av litteraturlistor inom ramen för de grundkurser som ges vid de universitet som har behörighet att meddela juristexamen (Uppsala, Lund, Stockholm, Göteborg och Umeå) är det endast Karlstad och Örebro som valt bort Asps et al., *Kriminalrättens grunder*. I Sverige råder med andra ord en bred konsensus om att författarna till denna lärobok intar en central roll inte bara inom ramen för straffrättsämnet som sådant, utan även i relation till vilken litteratur som används i svensk straffrättslig grundutbildning.

Det är också av intresse att *Kriminalrättens grunder*, som är publicerad i en andra upplaga 2013, innehåller förklaringar av vad som utgör straffrättsvetenskap. Sådana ambitioner har saknats i tidigare upplagor såsom Jareborgs *Straffrättens gärningslära* (1995) och *Straffrättens ansvarslära* (1994).⁴⁸ Det är först i samband med publiceringen av andra upplagan av dessa två sistnämnda läroböcker – *Allmän kriminalrätt* (2001) – som straffrättsvetenskapens självbild

⁴⁸ Det bör noteras att Johan Hagströmers lärobok, som utgavs i början av 1900-talet, länge var den enda omfattande och detaljerade behandlingen av straffrättens allmänna del. En ny lärobok i straffrätt kom först i samband med att Ivar Strahls publicerade sin lärobok 1976. Mellan 1978 och 1986 publicerades Jareborgs läroboksserie "Brotten", vilka var de första av sitt slag att behandla både straffrättens allmänna och speciella del. Se först Hagströmer, *Svensk straffrätt. Föreläsningar*. Band 1, 1901–1905 samt därefter Strahl, *Allmän straffrätt i vad angår brotten*, 1976. Se avslutningsvis Jareborg, *Första häftet. Grundbegrepp. Brotten mot person*, 1984, Jareborg, *Andra häftet. Förmögenhetsbrotten*, 1986 samt Jareborg, *Tredje häftet. Brotten mot allmänheten och staten*, 1986.

beskrivs. I *Kriminalrättens grunder* har dessa ställningstaganden utökats något, men baseras till så gott som uteslutande del på de resonemang som finns i *Allmän kriminalrätt*.

Enligt Asp, Ulväng och Jareborg består straffrättsvetenskapen av flera olika ”deldiscipliner” i form av: (I) straffrättsdogmatik, (II) straffrättshistoria, (III) jämförande straffrätt samt (IV) straffrättsfilosofi och -teori.⁴⁹ Forskarna sätter straffrättsdogmatiken i främsta rummet och viktar övriga ämnesdelar som ”hjälpvetenskaper” till dogmatiken. Den straffrättsliga forskningen bör ha ett praktiskt bruksvärde,⁵⁰ men det ska vara sekundärt i förhållande till avhandlingens primära syfte.⁵¹ Värderingar tolereras inom ramen för en juridisk argumentation såväl de lege lata som de lege ferenda.⁵²

Om Peczenik i monografen *Vad är rätt?* accepterar denna metodbeskrivning som en ”klassisk del” av rättsvetenskapen, vars slutmål är att bistå rättspraxis,⁵³ försöker Sandgren i artikeln *Vad är rättsvetenskap?* visa på dess nackdelar. Exempelvis i risken för att forskning med stark anknytning till den rättsliga praktiken graviterar mot ett tautologiskt upprepande av det juridiska yrkesfältets texter.⁵⁴ Sandgrens kritik är dock tvetydig när den, å ena sidan, föreslår teoretisering, användningen av empiriska och icke dogmatiska metoder som motmedel; men å andra sidan hävdar att det rättsvetenskapliga fältet i allmänhet kännetecknas av ett nyskapande synsätt med nya ansatser och teoretiska perspektiv.⁵⁵

Faktum är att nya strömningarna inom rättsvetenskapen är så omfattande att Sandgren av utrymmesskäl avstått från att beskriva dem närmare.⁵⁶ Istället får den kritiska diskursanalysen representera rättsvetenskapens nya teoretiska praktiker. När Sandgren går vidare och ska undersöka vad som faktiskt konkret görs inom detta forskningsfält väljer han att lyfta fram en studie inom straffrättsområdet: Ulrika Anderssons avhandling *Hans ord eller hennes? En könsteoretisk analys av straffrättsligt skydd mot sexuella övergrepp* från 2004.⁵⁷

⁴⁹ Se Asp, Ulväng och Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 19.

⁵⁰ Se Asp, *Rättsvetenskap och lagstiftningsarbete*, SvJT 2002, s. 311–318. Frågan om på vilket sätt den rättsvetenskapliga forskningen ska vara praktiskt användbar är mycket omdiskuterad. En tydlig bild av forskningsdebatten har getts av Martinson. Se vidare Martinson, *Femton för-mögenhetsrättsliga forskningsresultat*, 2018, s. 71 ff. med hänvisningar.

⁵¹ Se Träskman, *En Herrens tjänare, eller några Herrans tjänare?*, SvJT s. 333–344.

⁵² Se Asp, Ulväng och Jareborg, *Kriminalrättens grunder*, 2013, s. 19.

⁵³ Se Peczenik, *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1995, s. 314.

⁵⁴ Se Sandgren, *Vad är rättsvetenskap?* I Magnusson Sjöberg och Wahlgren (red.), *Festskrift till Peter Seipel*, 2006, s. 542.

⁵⁵ Se Sandgren, *Vad är rättsvetenskap?* I Magnusson Sjöberg och Wahlgren (red.), *Festskrift till Peter Seipel*, 2006, s. 542.

⁵⁶ Se Sandgren, *Vad är rättsvetenskap?* I Magnusson Sjöberg och Wahlgren (red.), *Festskrift till Peter Seipel*, 2006, s. 542.

⁵⁷ Sandgren, *Vad är rättsvetenskap?* I Magnusson Sjöberg och Wahlgren (red.), *Festskrift till Peter Seipel*, 2006, s. 542–543, fotnot 57.

I straffrätten finns dock exempel på uttalanden som ifrågasätter behovet av att i rättsvetenskapliga avhandlingar redogöra för metodologiska överväganden.⁵⁸ Asp menar att avhandlingen i sig kan vara en demonstration av den använda metoden och att detta utgör en fullgod förklaring. Enligt Asp finns det inget mervärde i att förklara eller diskutera metoden ytterligare, ”såvitt inte metoddiskussionen går utöver den metod (eller de metoder) som faktiskt används i avhandlingen.”⁵⁹

Ett sådant förhållningssätt till rättsvetenskapens metodfråga är, enligt min mening, inte helt oproblematiskt.⁶⁰ I botten av detta paradigm finner man inte bara en okritisk acceptans av den rättsdogmatiska metodens begränsningar och potentiella brister, utan även en förhöjd risk att viktiga insikter och förbättringar av forskningsmetoden förbises. Tendensen att spela ned metodfrågans komplexitet kastar även ett ljus på den möjlighet som ligger i att med en utförlig metodologisk diskussion ytterligare stärka den juridiska argumentationens trovärdighet och forskningsresultatens robusthet.⁶¹

Inom straffrätten har rättsdogmatikens starka koppling till rättspositivismen kritiserats.⁶² När Gröning, i början av 2010-talet, ger sig i kast med straffrättsvetenskapens interna kunskapsproduktion uppmärksammar hon att straffrättsdogmatiken inte enbart kan begränsas till de premisser om gällande rätt som levereras av lagstiftare och domare. Särskilt problematisk blir den straffrättspolitiska argumentationen (de lege ferenda) när rättsvetare accepterar verklighetsbeskrivningar i olika rättsakter utan att granska deras empiriska grund:

Frånvaron av sådan underbyggnad gör i slutändan straffrättsvetenskapen och straffrättsdogmatiken sårbar för politisk retorik och maktbruk, inte minst i kontexten av (risk) samhällets tilltagande fokus på möjliga hot och faror. ... Det är exempelvis en väsentlig skillnad mellan att motivera, eller utvärdera, regler om ungas ansvarskapacitet med utsagor i lagstiftarens förarbeten och att

⁵⁸ Liknande uttalanden har även gjorts på civilrättens och processrättens områden. Se Samuelsson, Tolkning och utfyllning. Undersökningar kring ett förmögenhetsrättsteoretiskt tema, 2008, s. 29 samt Edstedt, Mellan åtal och dom. Om underlaget och ramarna för rättens bedömning av frågorna om skuld, rubricering och påföljd, 2024, s. 35 ff.

⁵⁹ Asp, EG:s sanktionsrätt. Ett straffrättsligt perspektiv, 1998, s. 40. Se även Asp, Om relationalistisk metod – eller spridda anteckningar i jämförande rättsvetenskap. I Asp och Nuotio (red.), *Konsten att rättsvetenskap*. Den tysta kunskapen i juridisk forskning, 2004, s. 47–67. Jfr även Jareborg, Rättsdogmatik som vetenskap, SvJT 2004, s. 1–10.

⁶⁰ Allra tydligast framträder kritiken om bristen på redogörelse för vad juridisk forskning innebär hos Martinson, Graver och Sandgren. Se Martinson, Femton förmögenhetsrättsliga forskningsresultat, 2018, s. 83 ff., Graver, Vanlig juridisk metode? Om rettsdogmatikken som juridisk sjanger, TfR 2008, s. 149–178 samt Sandgren, Om teoribildning och rättsvetenskap, JT 2004–05, s. 297–333.

⁶¹ Se Peczenik, En förståelsemodell för etik, rätt och argumentation, TfR 1992, s. 20–47. Se därefter Asp, Recension: Rättsdogmatik – som rättsvetenskapligt perspektiv och metod, JT 2022–23, s. 935–952.

⁶² Se exempelvis Bennet, *Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd*, 2020.

motivera dem genom referenser till erkända forskningsresultat i kognitiv psykologi och motsvarande empiriska källor.⁶³

Tabellen nedan har utformats i kronologisk ordning. I vänsterkolumn anges författarnamn, titel och utgivningsår. Samma kolumn visar i fetstil antalet monografier. De publicerade straffrättsliga avhandlingarna har införts i kolumnen efter författarens efternamn i bokstavsordning. I högerkolumnen anges avhandlingens övergripande metodologiska inriktning så som jag uppfattat den efter genomläsning av metodavsnittet. Straffrättens innehåll bestäms inte bara utifrån hur Asp, Ulväng och Jareborg preciserar ämnet, utan inkluderar även Grönings bredare definition som innefattar straffprocessrätten.⁶⁴

<i>Författarnamn, titel och utgivningsår</i>	<i>Metodval</i>
1. Johan Boucht: Polisiär våldsanvändning: En straff- och offentligrättslig undersökning, 2011.	Rättsdogmatik
2. Moa Bladini: I objektivitetens sken – en kritisk granskning av objektivitetsideal, objektivitetsanspråk och legitimeringsstrategier i diskurser om dömande i brottmål, 2013.	Kritisk diskursanalys
3. Dominika Borg Jansson: Harmonizing National Laws on Human Trafficking by Implementing Article 3 of the Palermo Protocol: Problems and reform, 2013.	Komparativ metod/Rättsdogmatik
4. Maria Forsman: Rättsliga ingripanden vid föräldrars våld och övergrepp mot barn, 2013.	Rättsdogmatik
5. Anna Wetter: Making EU Legislation in the Area of Criminal Law: A Swedish Perspective, 2013.	Rättsdogmatik
6. Karin Åström: Rättsliga åtgärder mot människohandel – att skydda offer eller möta hot, 2014.	Rättsdogmatik
7. Andreas Anderberg: Straffbar oaksamhet, 2015.	Rättsdogmatik
8. Linnéa Wegerstad: Skyddsvärda intressen & straffvärda kränkningar. Om sexualbrotten i det straffrättsliga systemet med utgångspunkt i brottet sexuellt ofredande, 2015.	Analysstrategi
9. Erik Svensson: Gärningsmannaskap vid fleras deltagande i brott, 2016.	Rättsdogmatik
10. Fanny Holm: Justice for Victims of Atrocity Crimes, 2017.	Textanalys/Rättsdogmatik

⁶³ Gröning, Straffrätten i verkligheten eller som verkligheten? Reflektioner kring straffrättsdogmatikens empiriska förankring. I Andersson, Wong och Örnemark Hansen (red.), Festskrift till Per Ole Träskman, 2011, s. 225.

⁶⁴ Se Gröning, Straffrätten i verkligheten eller som verkligheten? Reflektioner kring straffrättsdogmatikens empiriska förankring. I Andersson, Wong och Örnemark Hansen (red.), Festskrift till Per Ole Träskman, 2011, s. 218.

11. Gustav Almkvist: Förmögenhetsbrott och förmögenhetsrätt. Om straffansvaret i 8 och 10 kap. brottsbalken och dess förhållande till civilrätten, 2020.	Rättsdogmatik
12. Tova Bennet: Straffansvar vid atypiska sinnestillstånd, 2020.	Tematisk analys/Rättsdogmatik
13. Axel Holmgren: Straffvärde – som rättslig konstruktion, 2021.	Rättsdogmatik
14. Anders Sjögren: Straffrättsliga förhållningsregler: en rättsvetenskaplig studie av förbuds-, påbuds- och permisivregler som riktar sig till enskilda, 2022.	Analytisk (rätts)filosofi/Rättsmorfologisk metod/Rättsdogmatik
15. Maria Rasmussen: Provokation, affekt och den straffrättsliga värderingen av våldsbrott, 2023.	Rättsdogmatik

Sammanfattningsvis visar ovanstående tabell att det av 15 avhandlingar endast är fem (Bladini, Wegerstad, Bennet, Holm och Sjögren) som behandlat straffrättsämnet utifrån ett perspektiv som klassificerats som icke-dogmatiskt. Enligt min mening är Sandgrens påstående om rättsvetenskapens generella utveckling inte giltigt i förhållande till straffrättsämnet.

Min undersökning av de utsagor som gjorts om straffrättens disciplinstruktur visar att vetenskaplighet blir en fråga om metod där en hård kärna av rättsdogmatism inte bara behållit sitt grepp om det straffrättsvetenskapliga utförandet,⁶⁵ utan också tycks sätta en porös gräns för vad som accepteras som straffrättsvetenskap.⁶⁶ Det har skett en viss reception av kritisk diskursanalys inom straffrätten, men det kan knappast påstås att denna öppenhet för nya angreppssätt som inte är rättsdogmatiska präglar straffrättsämnet eller rättsvetenskapen som helhet. En närmare undersökning av metodavsnitten i ett antal straffrättsliga avhandlingar som godkänts och publicerats i Sverige mellan åren 2011–2023 är tillräcklig för att stödja detta ställningstagande. En viktig slutsats i detta sammanhang blir därmed att det är först i samband med mer djupgående studier av rättsvetenskapens samtliga forskningsinriktningar som det är möjligt att identifiera övergripande utvecklingstrender.

5. Skatterättens disciplinstruktur

Den övergripande strategi jag lanserat för att studera straffrättsämnets disciplinstruktur, kan även appliceras på skatterätten. Utan tvekan kan då sägas att det är läroboken *Inkomstskatt* som är dominerande inom ramen för juristprogram-

⁶⁵ För ett historiskt perspektiv på denna fråga se Träskman, Den svenska straffrättsforskningen 1947–1997 granskad i ett nordiskt sammanhang. I Strömholm (red.), Svensk rättsvetenskap 1947–1997, s. 1997, s. 67–84.

⁶⁶ Se även Ågren, Straffansvar, 2023, s. 13.

mets grund- och specialkurser i skatterätt.⁶⁷ Förutsättningarna att välja annat undervisningsmaterial får betraktas som god då skatterättsämnet har tillgång till läromedel som inte bara lägger tonvikten vid systemuppbyggnad och på sådana allmänna och skatterättsliga principer som är viktiga för inkomstskatterätten (Grundläggande inkomstskatterätt),⁶⁸ utan även studerar ämnet med särskild fokus på företagsbeskattning och beskattning av kapitalvinster (Praktisk beskattningsrätt. Lärobok i inkomstbeskattning).⁶⁹

Skatterättsämnets vetenskapliga självbild har dock i lärobokssammanhang kommit att beskrivas långt senare än vad som gäller inom straffrättsämnet. Det är först i samband med publiceringen av den 18:e upplagan av *Inkomstskatt* (2021) som ett sådant avsnitt (1.9) verkar ha tillkommit.⁷⁰ Till skillnad från *Inkomstskatt* innehåller inga övriga läroböcker i skatterätt en beskrivning av ämnets disciplinstruktur.

I *Inkomstskatt* anges att vetenskapliga undersökningar av ämnet skatterätt i första hand är inriktade på gällande rätt med ett urval av källmaterial som består av förarbeten och rättspraxis.⁷¹ Att kunna se struktur, samband samt ekonomiska effekter av bestämmelser blir därmed en väsentlig målsättning för skatterättsforskningen.⁷² Till detta kommer att författarna skiljer mellan vad som kan betraktas som extern och intern kritik av rätten. En del av resonemangen kan spåras till skatterättsämnets ursprung såsom i Ebersteins *Skatt till stat och kommun* från slutet av 1920-talet. Ett längre citat av monografin möjliggör en djupare förståelse av sambandet i tankemönster:

Medan finansvetenskapen angriper ämnet från ekonomisk synpunkt och söker utreda de ekonomiska lagarna och sammanhangen, äro rättsreglerna angående de publika inkomsterna finansrättens föremål. De båda vetenskapsgrenarna äro härigenom skilda både till syfte och metod. Liksom alla positivrättsliga discipliner har även finansrätten till uppgift att genom systematisk behandling av rättsstoffet bereda möjlighet att behärska och därigenom hantera och tillämpa detsamma på det levande livet, så långt detta på direkt eller indirekt väg låter sig göra. Häruti inneslutes väl även en kritisk behandling av rättsreglerna, exempelvis att en enskild regel är otjänlig att realisera den princip, som måste anses vara ledande inom det rättsområde, som är i fråga. Men om kritiken går därutöver och riktar sig även mot de grundsatser, som lagstiftaren själv knäsat, faller den utanför finansrättens rāmärken; däremot kan den hava hemortsrätt inom finansvetenskapen, därest den vill visa, att den av lagstiftaren accepterade principen är från ekonomisk synpunkt otjänlig.⁷³

⁶⁷ Se Melz et al., *Inkomstskatt. En lärobok i skatterätt*, 2023.

⁶⁸ Se Pålsson et al., *Grundläggande inkomstskatterätt*, 2022.

⁶⁹ Se Behmer, Gyland och Jakobsson, *Praktisk beskattningsrätt. Lärobok i inkomstbeskattning*, 2024.

⁷⁰ Se Lodin et al., *Inkomstskatt. En lärobok i skatterätt*, 2021.

⁷¹ Se Melz et al., *Inkomstskatt. En lärobok i skatterätt*, 2023, s. 23.

⁷² Se Melz et al., *Inkomstskatt. En lärobok i skatterätt*, 2023, s. 24.

⁷³ Eberstein, *Om skatt till stat och kommun. Enligt svensk rätt*, 1929, del I, s. 2 (kurs. i originalet). Både Helmers och Lindencrona har, i ett ämneshistoriskt perspektiv, beskrivit Eberstein som ”pionjär” bland rättsvetenskaperna. Helmers skriver exempelvis att Eberstein är ”den enda som mäktat med uppgiften att taga upp hela den svenska skatterätten till systematisk behandling”. Lindencrona säger i sin tur att Ebersteins verk *Om skatt till stat och kommun* hör till ”svenska

Kritiska resonemang kan enligt läroboksförfattarna skapas utifrån ett externt perspektiv på rätten genom filosofiskt, statsvetenskapligt och nationalekonomiskt perspektiv på rätten. Men för skatterättsvetenskapen är det vanskligt att inkorporera sådana undersökningar – exempelvis i form av att försöka svara på frågan vad som utgör rättvis beskattning – eftersom skattesystemet bygger, i så gott som uteslutande del, på politiska ställningstaganden.

Frågan om huruvida rättsvetare inom skatteområdet bör avhålla sig från att uttala vad som är rättvist på skatteområdet har diskuterats sedan gammalt. En forskare som enligt Mattsson utövat betydande inflytande över skatterättsämnet är Carsten Welinder.⁷⁴ Vid läsningen av Welinders recension (slutet av 1940-talet) av KGA Sandströms monografi *Om principerna för en rättvis beskattning* ges möjlighet att följa författarens tankar i prövningen av den externa kritikens förhållningssätt till det skatterättsliga ämnet. Intressant i relation till denna syn är att Welinder definierar den externa kritiken som uteslutande negativ i form av en diskussion som lätt urartar ”till att envar dekreterar vad som motsvarar hans politiska värdering och med utgångspunkt från denna utväljer de finanspolitiska argument, som passa honom bäst.”⁷⁵ I nutidens läroboksbeskrivningar av inriktningen på svensk forskning i skatterätt, håller Welinders iakttagelse fortfarande en relevant och auktoritativ ställning. Man finner den i formuleringar av följande slag:

Det kan dock vara svårt att anlägga ett kritiskt tänkande på rena politiska värderingsfrågor, som t.ex. uppfattningen om vad som är rättvis beskattning. Den filosofiska vetenskapen kan dock syssla med sådana frågor. Beskattningens utformning bestäms inom ramen för det demokratiska beslutsfattandet.⁷⁶

Inom rättsvetenskapen är utgångspunkten, enligt läroboksförfattarna, att juristen på ett korrekt sätt ska ”identifiera, formulera, analysera och värdera rättsliga problem”, dvs. rättslig kritik. Mot denna bakgrund kan skatteregler analyseras och diskuteras i ett kritiskt perspektiv utifrån sex utgångspunkter: (1) rättssäkerhet, (2) syftet bakom beskattningsreglerna, (3) principer för konsekvent inkomstbeskattning, (4) koherens, (5) regelhierarki samt (6) rättspraxis.⁷⁷

skatterättens klassiska arbete”. Se Helmers, Några forskningsuppgifter inom finansrätten, SN 1957, s. 201 samt Lindencrona, Skatterättsforskningen och skatterätsundervisningen i Sverige, Skatterett, 1989:2, s. 187.

⁷⁴ Mattsson, Juridiska disputationer i finansrätt under 1900-talets senare hälft, Skattenytt 50 år, 2000, s. 87.

⁷⁵ Welinder, Om principerna för en rättvis beskattning av KGA Sandström, Ekonomisk Tidskrift 1948, s. 59. Se även Welinder, Offentlig hushållning, 1969, s. 62 samt Welinders recension av Englund avhandling i Welinder, Något om beskattning av benefika förvärv, SST 1960, s. 457, särskilt fotnot 6.

⁷⁶ Se Melz et al., Inkomstskatt. En lärobok i skatterätt, 2023, s. 24.

⁷⁷ Se Melz et al., Inkomstskatt. En lärobok i skatterätt, 2023, s. 25–26.

Det kontextuella perspektiv som läroboksförfattarna erbjuder i denna uppräknings av olika sätt att tänka vetenskapliga undersökningar av skatterättsliga problem skapar visserligen ett dynamiskt förhållande till skatterättsvetarens forskningsobjekt. Likväl kan man fråga om inte sådana studier avsevärt skiljer från påståendet att skatterättsvetare bör avstå från att uttala sig om vad som utgör rättvis beskattning. Är inte exempelvis principen om att ”lika fall ska behandlas lika” i skatterätten själva hjärtat i vad som utgör en rättvis beskattning?⁷⁸

För att tydligare rama in bilden av det interna kritiska tänkandet skulle man aningen generaliserande kunna säga att det har betydligt mer att göra med en bokstavsorienterad syn på skatteregler än viljan att inkorporera utomrättsliga normer i skatterättsforskningen. Så här artikuleras exempelvis genusvetenskap som ett överskridande av skatterättens gränser:

Ett relativt nytt vetenskapsområde är det genusvetenskapliga, som även det kan bilda underlag för kritiskt tänkande inom skattesystemet. Varje vetenskapsområde har sin egen förståelse av och metod för det kritiska tänkandet. Den här läroboken behandlar i princip uteslutande skatterätten.⁷⁹

Mellan vad som måste få vara en grundläggande kontext för skatterättsvetenskaplig kunskapsinhämtning och det interna kritiska tänkandet öppnar sig en forskning med stark anknytning till det praktiska rättslivets behov,⁸⁰ särskilt den verksamhet som Skatteverket, domstolarna och skattekonsulterna utövar.⁸¹

Av läroboksförfattarna leds vi in i en sträng positivistisk syn på rätten.⁸² Samtidigt tycks deras avsikt, när allt kommer omkring, vara att utifrån ett antal olika abstraktionsnivåer påvisa, diskutera och kritisera inkoherens i skattesystemet. Rättspositivismen avvisar tanken på att rättsreglernas giltighet och bindande kraft är beroende av sambandet med etiska eller utomrättsliga normer.⁸³ Rättspositivismen grundar rättens bindande kraft på statsviljan, snarare än etiska värden.⁸⁴ Och kanske förklarar detta också varför författarna i slutändan väljer

⁷⁸ Se Pålsson, *Likhet inför skattelag*, 2007.

⁷⁹ Se Melz et al., *Inkomstskatt. En lärobok i skatterätt*, 2023, s. 25.

⁸⁰ Se även Andersson som framhåller att skatterättsvetenskapens utveckling i Sverige ända in i 1950-talet hanterades av skickliga praktiker. Andersson, *Svensk rättsvetenskap – offentlig rätt*. I Strömholm (red.), *Svensk rättsvetenskap 1947–1997*, 1997, s. 100.

⁸¹ Se även Lindencrona som gjort samma iakttagelse i Lindencrona, *Skatterättsforskning och skatterättsundervisning i Sverige*, *Skatterett* 1989:2, s. 187.

⁸² Se exempelvis även Helters som menar att skatterättsdogmatikens huvuduppgift är att ”genom sina insatser bidra till det erforderliga underlaget för lagstiftningen och dess tillämpning.” I Helters, *Några forskningsuppgifter inom finansrätten*, SN 1957, s. 202.

⁸³ Se Peczenik, *Vad är Rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1995, s. 110. För en annan uppfattning av rättspositivismens innebörd se Spaak, *Rättspositivism och juridiska argumentation*, JT 2005–06, s. 563–597.

⁸⁴ Se Peczenik, *Vad är Rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1995, s. 111.

att hänvisa till det demokratiska beslutsfattandet (1 kap. 1 § RF) som yttersta legitimeringsgrund för skattesystemet.⁸⁵

Denna variant av rättspositivism kortsluts emellertid när lagstiftade bestämmelser är klara, adekvata och förutsebara utan att för den skull ta hänsyn till rättsstatliga värden eller vara rättssäkra.⁸⁶ Den överger samtidigt möjligheten att göra något produktivt av sambandet mellan koherens och rättvisa.⁸⁷ Vid närmare eftertanke kräver ett bemötande av sådan lagstiftning ett icke-positivistiskt svar, dvs. juridisk argumentation som innefattar en etisk värdering.⁸⁸

I sammanhanget är det värt att stanna upp ett ögonblick och reflektera över källan till rättspositivismens dominans inom rättsvetenskapen. Enligt min mening kan den förklaras med hjälp av Dawkins memteori. Enligt Dawkins fungerar mem som självreplikerande informationsenheter som sprids bland människor genom imitation och lärande (de finns i våra huvuden snarare än i yttervärlden).⁸⁹ Inom rättsvetenskapen kan således mem vara teorier, metoder och argumentationsnormer. På detta sätt är det möjligt att betrakta rättspositivism, rättsdogmatik och Uppsalaskolans värdenihilism som mem.

Mem kan både samverka och motverka varandra. Rättspositivismen har spridits effektivt eftersom den samverkar både med rättsdogmatiken och Uppsalaskolans värdenihilism. Memets förmåga att vid lagtolkning skapa en (skenbart) objektiv avvägning av juridiska argument gör den tilltalande för många rättsvetare och praktiserande jurister. Dessa fungerar som replikatorer av memet genom att de lär ut, tillämpar och försvarar (imiterar) teorin i sin yrkesverksamhet. Det institutionella stödet fungerar som en förstärkning av detta mem, vilket gör det mer motståndskraftigt mot förändring.

Samtidigt är det just här som Peczeniks teori om etik, rätt och kunskap bör framhållas.⁹⁰ Peczenik menar att juridiken visserligen har sina egna relevanskriterier som bestämmer den relativa vikten av olika argument (relevanskriterierna skiftar dessutom mellan olika juridiska roller såsom domarens, rättsvetenska-

⁸⁵ Se Melz et al., *Inkomstskatt. En lärobok i skatterätt*, 2023, s. 24.

⁸⁶ Inom den rättsvetenskapliga forskningen har liknande tankar framförts av Peczenik, Zahle och Pålsson. Se vidare om skillnaden mellan formell och materiell rättssäkerhet i Peczenik, *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1995, s. 89–100. Se därefter Zahle, *Omsorg för retfärdighet. Essays om retlig praxis*, 2003 samt Pålsson, *Hunden klockan tre och fjorton. Rapport från juridikens tankevärld*, 2005, s. 124 ff.

För en helt annan uppfattning om vad rättssäkerhet innebär se exempelvis Frändberg som menar att det är bättre att säga att judarna under nazistiska Tyskland hade rättssäkerhet än att säga att de inte hade det. Se Frändberg, *Om rättssäkerhet*, JT 2000–01, s. 273.

⁸⁷ Se Peczenik, *Juridikens allmänna läror*, SvJT 2005, s. 263 f.

⁸⁸ Se Peczenik, *Värdenihilismen och den konstruktiva juridiken*, JT 1998–99, s. 471. Se även Pålsson, *Hunden klockan tre och fjorton. Rapport från juridikens tankevärld*, 2005, s. 124 ff. samt Peczenik, *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1995, s. 446 ff.

⁸⁹ Se vidare om memteorin i Dawkins (Adlerberth), *Den själviska genen*, 2019, kapitel 11.

⁹⁰ Se Peczenik, *En förståelsemodell för etik, rätt och argumentation*, TfR 1992, s. 20–47.

parens och advokatens), men att all juridik till syvende och sist uppvisar vissa gemensamma drag i form av såväl juridiska auktoritetsskäl (lag, förarbeten, praxis och andra rättskällor) som olika slags etiska sakska. Båda aspekter är relevanta i en juridisk argumentation. Rätten är med Peczeniks ord ”etiskt relevant, eftersom ett rättslöst ’samhälle’ skulle sjunka i ett hopplöst kaos.”⁹¹ Denna fördjupande rättsfilosofiska reflektion förskjuter, enligt min mening, fokus från statsviljan som rättens bindande kraft till etiska och utomrättsliga normer och det mänskliga subjektets komplexitet.

I ett försök att sammanfatta Peczeniks teori om vad som ytterst sett gör juridisk argumentation korrekt kan mycket svepande sägas att både juridiken och etiken bygger på objektiva grunder i form av etablerade rättskällor och värden som bestäms av vårt språk, vår kultur och är historiskt förankrade. Argumentationen innebär en avvägning mellan dessa värden. Avvägningen kan motiveras, men argumentationens slutpunkt bestäms i båda fallen (juridiken och etiken) av individens personliga (intuitiva/känslomässiga) preferenser.⁹²

Det vi möter i Peczeniks teori om vad som ytterst sett gör juridisk argumentation korrekt är ett komplext mem. Peczenik riktar visserligen skarp kritik mot rättsdogmatikens stränga förhållande till rättspositivismen, men förmågan hos detta sistnämnda mem att spela ned rättsdogmatikens intrikata koppling till teorifrågor och filosofiska ståndpunkter ger det en konkurrensfördel i spridningshänseende. Attraktionskraften och förmågan att spridas beror nämligen på sådana faktorer som att ett mem är lätt att minnas, relatera till och vilja dela med sig med andra (imitera). Ett komplicerat mem är svårare att relatera till och kräver mer ansträngning för att dela vidare, vilket minskar dess spridningspotential.

I sin debattartikel *Värdenihilismen och den konstruktiva juridiken* söker Peczenik på ett lättfattligt sätt lyfta fram sambandet mellan rättspositivism och det ”särfall” av rättsrealism som representeras av Uppsalaskolan.⁹³ Uppsalaskolan, menar Peczenik, överdrev sina insikter. Moraliska värden är dubbelbottnade, de kan vara både kontroversiella och resa ett anspråk på riktighet. Hägerström fokuserade på den kontroversiella aspekten, men förbisåg anspråket på riktighet. I sin kritik av Uppsalaskolan öppnar Peczenik en väg för att närma sig rätten utifrån etiska grundvärden och principer. Resonemanget är värt ett långt citat:

Den genom tiderna ständigt återkommande föreställningen om objektiva etiska värden har en [sic] verklighetsunderlag. Det goda och det rätta har uppenbarligen något samband med människors preferenser, såväl explicita som underförstådda. ... Olika etiska läror, värdeuppfattningar och

⁹¹ Peczenik, Om juridiska avvägningar, Festskrift till Stig Strömholm, del II 1997, s. 702.

⁹² Se Peczenik, En förståelsemodell för etik, rätt och argumentation, TfR 1992, s. 20–47, Peczenik, Om juridiska avvägningar, Festskrift till Stig Strömholm, del II 1997, s. 702 samt Peczenik, Juridikens allmänna läror, SvJT 2005, s. 249–272.

⁹³ Peczenik, Värdenihilismen och den konstruktiva juridiken, JT 1998–99, s. 464.

principer – dels utarbetade av filosofer och akademiska jurister, dels utvecklade i rättspraxis och dels förankrade i medborgarnas rättsmedvetande – ger oss möjliga utgångspunkter för en rationell argumentation i etiska frågor. Alla jurister har ju omfattande kunskap – dels uttalad dels tyst – om att t.ex. följande principer och respektive värden ingår i vårt kulturarv: rättssäkerhet, likhet inför lagen; culparegeln: *pacta sunt servanda*; principen om att båda parter måste höras i en juridisk process; den straffrättsliga legalitetsprincipen; vissa principer om olika rättskälle- och lagtolkningsfrågor m.fl. Dessa principer har inte skapats av svensk lagstiftning utan de återkommer gång på gång i olika rättssystem sedan romarrikets tid. De positiva rättsordningarna tolkar dem olika och kan då och då sätta sig över dem. Men om principerna åsidosätts helt kommer historiens dom förr eller senare – över Caligula och Nero, över Hitler och Stalin.⁹⁴

Resonemanget harmonierar, enligt min mening, även med den statsvetenskapliga teorin om epistemisk demokrati vars huvudtanke är att vi inom ett demokratiskt system inte har anledning att anse att politiska beslut är legitima bara för att de fattats i en ”korrekt demokratisk ordning”. Den epistemiska demokratiens ansatsen ställer dessutom krav på att sådana beslut inte bara måste vara ”sanna”, utan även ”rättfärdiga”.⁹⁵ Ett mycket enkelt exempel kan få illustrera detta tankemönster:

Ponera att en större majoritet i Sveriges riksdag nästa vecka fattar beslut om att ändra skattebestämmelsen om avdragsrätt för arbetsresor med egen bil i 12 kap. 27 § tredje stycket IL. Den ändrade bestämmelsens innebörd är att avdrag ska göras med 2 kronor och 50 öre för varje kilometer som körts baklänges.

Exemplet är sinister. Men lika sinister är de i Sverige demokratiskt tillkomna politiska majoritetsbeslut som inneburit svåra kränkningar av de mänskliga rättigheterna såsom steriliseringspolitiken (1935–1975) samt övergrepp och vanvård i den sociala barn- och ungdomsvården (1920–1980). För dessa offentliga insatser har svenska regeringar, i efterhand och i olika upprättelseprocesser, både fått be om ursäkt och betalat ut skadestånd till offren.⁹⁶

Det är mot bakgrund av en sådan exkurs om orättvisa/etiska rättssystem som vi bör förstå Peczeniks kritiska inställning till det ”starka” förhållandet mellan rättsdogmatiken och rättspositivismen.⁹⁷ Det är inte möjligt att skapa en absolut skilsmässa mellan rätten och moralen, deklarerar Peczenik. Det etiska

⁹⁴ Peczenik, *Värdenihilismen och den konstruktiva juridiken*, JT 1998–99, s. 467.

⁹⁵ För översiktliga redogörelser av teorin om epistemisk demokrati se Rothstein, *Epistemic Democracy and the Quality of Government*, *European Politics and Society*, 2019:1, s. 16–31.

⁹⁶ Se Rothstein, *Forskaren och det offentliga samtalet*. I Eliasson och Vredin (red.), *I samhällets tjänst? En ESO-antologi om villkoren för forskning och samverkan*, 2024:2, s. 82.

⁹⁷ Se Peczenik, *Vad är rätt? Om demokrati, rättssäkerhet, etik och juridisk argumentation*, 1995, s. 140 ff. För att ta ett nutida svenskt exempel se Justitiekanslerns (JK) yttrande som avstyrker regeringens förslag om införande av säkerhetszoner: ”Klart är att regleringen lämnar ett mycket stort utrymme för subjektiva bedömningar, som i efterhand kommer att vara svåra att ifrågasätta. Även med beaktande av föreslagna avgränsningar och kontrollmöjligheter är det därför högst tveksamt om förslaget är förenligt med det skydd mot godtyckliga ingripanden som uppställs i regeringsformen och Europakonventionen. Justitiekanslern, Promemorian

tränger sig i juristens värld så snart hen tvingas fundera på den bindande rätts

Säkerhetszoner – ökade möjligheter för polisen att visitera för att förebygga brott (Ds 2023:31), 2024-01-18, diariennr: 2023/9783.

Det bör noteras att Lagrådet inte anslutit till JK:s uppfattning att lagförslaget om säkerhetszoner antagligen inte lever upp till de krav som anges av grundlagen och Europakonventionen. Däremot anser Lagrådet att lagförslaget saknar en viktig rättssäkerhetsgaranti och skriver att det ”med fog” går att fråga sig om den föreslagna överklagandeordningen verkligen värnar den enskilde. Jämfört med Justitiekanslerns yttrande är Lagrådets kritik ganska mild. Oavsett detta är Lagrådets slutsats att bestämmelserna om möjligheten att överklaga zonbeslut inte kan läggas till grund för lagstiftning såsom de föreslagits av regeringen. Se Lagrådet, Säkerhetszoner. Utdrag ur protokoll vid sammanträde 2024-02-15. Yttrandet inhämtades från Lagrådets hemsida www.lagradet.se. Hemsidan besöktes 2024-03-05. För andra exempel se Lagrådet, En särskild straffbestämmelse för deltagande i en terroristorganisation. Utdrag ur protokoll vid sammanträde 2023-03-01 samt Lagrådet, Bättre möjligheter att verkställa frihetsberövanden. Utdrag ur protokoll vid sammanträde 2024-01-11. Yttrandena är inhämtade från Lagrådets hemsida www.lagradet.se. Hemsidan besöktes 2024-02-17.

Under 2022 försvagades den svenska demokratin. V-Dem-institutet konstaterar att Sverige befinner sig på plats 23 i Deliberative Component Index (DCI). I indexet ingår inrikespolitikens respekt för politisk opposition, pluralism och motargument. Se V-Dem-institutet, *Defiance in the Face of Autocratization*. Democracy report 2023, s. 44.

Kanske handlar alla snabba förändringar som görs inom straffrätten bara om att låta straffen, på ett bättre sätt än tidigare, återspegla brottets allvar och straffets betydelse för brottsoffrets upprättelse. Sverige är demografiskt, socialt och ekonomiskt inte samma land 2025 som 1985. Det är ett, på många sätt, förändrat land. Antagligen är det inte särskilt lätt för statsmakten att inta en annan ideologisk hållning till straffets funktion med tanke på hur svensk gängkriminalitet utvecklats. Mot denna bakgrund tycks omfattningen av förslag på ny tvångsmedelsanvändning framstå som ett resultat av en sorts ideologiskt driven repressiv produktutveckling. Det är i nuläget svårt att förutse hur myndigheterna kommer att använda de nya verktygen och vilka effekter de kommer att få på myndighetsarbetet och samhället i stort.

Vill man uttrycka saken mer krasst, vilket Thomas Olsson (en av Sveriges främsta försvarsadvokater) inte dragit sig för att göra, representerar de förändringar som gjorts av straffrätten en ny sorts kriminalpolitik som utgår från två grundtankar: att öka repressionen (skärpta straff) och övervakningen i samhället samt att inskränkningarna av rättigheterna primärt ska drabba andra än en själv. Olsson anser att den sammanlagda effekten av ”de ingrepp och begränsningar av våra rättigheter som gjorts och planeras har nu nått en kritisk massa som utgör ett embryo till en auktoritär stat.” Olsson, Sverige är på väg att bli en auktoritär stat, *Aftonbladet* 2023-10-15. Hemsidan www.aftonbladet.se besöktes 2023-10-15.

Olssons krassa retorik ekar i det sätt på vilket Wacquant definierar ett visst samhälle (stat) som tudelat. Wacquant låter ordet *kentaurostat* tjäna som retorisk markör för den stat som simultant kan vara demokratisk och auktoritär. Reducerad och frihetlig (huvud, armar och överkropp) som vänder sig till medel- och höginkomsttagare, och på samma gång påträngande och auktoritär (bål och ben) i förhållande till låginkomsttagare och bidragsmottagare. Se vidare om dessa frågor i Dimitrievski, *Swedish Societal Transformation and the Question of tax Incentives for Charitable Contributions to Civil Society*, *Nordic Tax Journal*, 2023, s. 1–28 med hänvisning till Wacquant.

Statsmaktens agerande och dess påverkan på rättsstaten – hur det går till och vilka krafter som driver det – har uppmärksammats massmedialt i en rad olika artiklar. Se exempelvis Kugelberg, Tidöpartierna har skapat en kris för rättssäkerheten, *DN* 2023-12-27, hemsidan www.dn.se besöktes 2024-02-01. Se även Cantwell, Samtidens undermåliga lagstiftning är en fara för Sverige, *Aftonbladet* 2024-01-22, *SVT-Nyheter*, Lagrådets kritik ignoreras allt oftare

djupare grund.⁹⁸ I det vetenskapsideal Peczenik förespråkar är beskrivningar och värderingar inte separerade, utan integrerade:

En sådan rättsvetenskap är inte rädd för att blanda in värderingar i juridiken. Den grundas på en avvägning av olika objektivt värderade rättsprinciper ... Den eftersträvar en koherent helhetsbild, nöjer sig inte med att tugga rättsfall och förarbeten. Den bygger på en djupgående kunskap i historia, komparativ rätt och filosofi. Den väver samman rätten, förnuftet och moralen.⁹⁹

Det är givetvis viktigt att förstå att både nationalekonomin och rättsvetenskapen går att kombinera med de flesta värderingar. Men vad är en vettig värdering? Varken nationalekonomin eller rättsvetenskapen kan ge oss ett svar på vad som är ett gott samhälle och ett gott liv. Vill man som vetenskapare göra uttalanden som går i denna riktning är min övertygelse att man bör vända sig till filosofin som djupgående analyserat dessa frågeställningar. På detta sätt är det möjligt att bilda sig en uppfattning om vad som exempelvis gör den egna forskningen policyrelevant, eller vad som utgör ett rättvist skattesystem för att i ett nästa steg vara beredd att argumentera för eller emot ett visst ställningstagande.¹⁰⁰ Peczenik uttrycker stark pragmatism när han exempelvis förklarar hur den deskriptiv-normativa rättsdogmatiken harmonierar med olika filosofiska ståndpunkter,¹⁰¹ och ger därefter ett stort antal prov på de sammanhang där möjliga länkar mellan en sådan rättsdogmatik och filosofi är möjliga att upprätta.¹⁰²

Ett problem med den slutna definitionen av skatterättsämnet är att det, för det första, uppstår svårigheter att redogöra för vad som utgör grunderna för en hållbar och rättvis skattebas. Ett skattesystem som upplevs som orättvist av samhället, kan leda till att dess trovärdighet och legitimitet minskar så pass att systemets effektivitet försämras.¹⁰³ Till detta kommer, för det andra, att skatterättsämnet riskerar att förbise möjligheten att skapa en problemformulering i

– forskaren: ”Möjliggör för regering som inte vill demokratin väl” 2023-03-09. Inslaget hämtades från Sveriges Televisions hemsida www.svt.se 2024-02-17. Cantwell, Lagrådet sågar att visitationszonerna forceras, Aftonbladet 2024-02-16, Cantwell, Klokt av regeringen att lyssna på Lagrådet om visitationszonerna, Aftonbladet 2024-03-05, Aftonbladets hemsida besöktes 2024-03-08. Se avslutningsvis Lindberg, Wikforss och Wikforss, Auktoritära ledare tvingar demokratierna på reträtt, DN 2024-03-06, hemsidan www.dn.se besöktes 2024-03-08.

⁹⁸ Se Peczenik, Juridikens allmänna läror, SvJT 2005, s. 269 ff.

⁹⁹ Peczenik, Värdenihilismen och den konstruktiva juridiken, JT 1998–99, s. 483.

¹⁰⁰ Se exempelvis Nussbaum, Känslans skärpa tankens inlevelse. Essäer om etik och politik, 1995 med hänvisningar till Aristoteles, Rawls (Persson), En teori om rättvisa, 1999 och Sen, The Idea of Justice, 2009.

¹⁰¹ Se Peczenik, Juridikens allmänna läror, SvJT 2005, s. 258–259.

¹⁰² Se Peczenik, Juridikens allmänna läror, SvJT 2005, s. 259 ff. samt därefter Zahle, Omsorg för retfärdighet. Essays om retlig praxis, 2003. Se vidare om varför det bedrivs så lite policyrelevant forskning vid universiteten i Sverige i Rothstein, Forskaren och det offentliga samtalet. I Eliasson och Vredin (red.), I samhällets tjänst? En ESO-antologi om villkoren för forskning och samverkan, 2024:2, s. 81–99.

¹⁰³ Se Pahlsson et al., Grundläggande inkomstskatterätt, 2022, s. 37.

kontexten av rätt, samhälle och förändring.¹⁰⁴ Därtill har, för det tredje, behovet av en skatterättslig helhetsdogmatik som inkluderar en idéhistorisk diskussion om skatterättens djupstruktur ökat, när globaliseringens effekter drivit skatterättsliga principer mot en mer internationell och mellanstatlig kontext.¹⁰⁵

Sammanfattningsvis är det inte mycket som talar för att skatterättsämnet, generellt sett, skulle kännetecknas av ett nyskapande synsätt med nya metoder och teoretiska perspektiv. När man närmar sig den empiriska frågan om skatterättsvetenskapens självbild måste man emellertid vara uppmärksam på att det inte är läroboksdefinitioner som ensamt bestämmer forskningsinriktningens innehåll. Ovannämnda ställningstagande behöver vägas mot vad andra ledande företrädare för ämnet betraktar som skatterättsvetenskap. Ett annat exempel på kontrollstation är undersökningar av den skatterättsvetenskapliga praktiken.

I en programskrift med den lika programmatiska artikeltiteln *Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv* diskuterar Bergström, Norberg och Pålsson anpassningen av skatterättsliga avhandlingar i ljuset av nya akademiska krav¹⁰⁶ och den internationella utvecklingen av högskolesystemet.¹⁰⁷

Den lägesbild författarna ger av skatterättsvetenskapen under 1990-talet och i början av 2000-talet är dynamisk; *öppen för att ta till sig nya infallsvinklar kring teori och metod*. Antalet avhandlingar har, under angiven tidsperiod, nått rekordhöga siffror.¹⁰⁸

Kvalitativt utmärker sig avhandlingarna på flera olika sätt. I första hand för att flera av dem kopplar till näraliggande rättsområden, både vad gäller metodval och praktiska uppläggning av undersökningarna. Som exempel nämns att

¹⁰⁴ Se Gunnarsson och Svensson, Rättsdogmatik – som rättsvetenskapligt perspektiv och metod, 2023, s. 173.

¹⁰⁵ Se Gunnarsson och Svensson, Rättsdogmatik – som rättsvetenskapligt perspektiv och metod, 2023, s. 90 samt Rendahl, Konsumtionsbeskattning av digitala tjänster, 2021.

¹⁰⁶ En arbetsgrupp tillsattes 2004 på ett dekanmöte för lärosäten som har juristprogram. Arbetsgruppen föreslog, till följd av den så kallade Bolognaprocessen, ändringar i forskarutbildningsplanerna som rekommenderade ett maximalt sidantal för avhandlingar om ca 300 sidor. Den formella sidbegränsning som föreslogs har formellt endast anammats av Juridiska institutionen vid Stockholms universitet. Se Stockholms universitet, Allmän studieplan för utbildning på forskarnivå i rättsvetenskap, 2019-01-30, Dnr SU FV-4.1.1-4311-18. Studieplanen hämtades från Stockholms universitets hemsida www.su.se. Hemsidan besöktes 2024-04-16. Författarnas reformförslag presenterades obundet av den forskarutbildningsdiskussion som pågick. Se Bergström, Norberg och Pålsson, Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv, 2004, s. 740.

¹⁰⁷ Bolognaprocessen är en del av en mer omfattande högskolereform som bygger på Bologna-deklarationen och har som mål att göra Europa till ett sammanhållet område för högre utbildning. Sverige har i princip genomfört Bolognadeklarationens sex övergripande mål under perioden 2001–2010. Se mer härom på Bolognaprocessens egna webbplats 2024-02-22.

¹⁰⁸ Se Bergström, Norberg och Pålsson, Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv, 2004, s. 741. På annat håll har Pålsson beskrivit skatterättsämnets utveckling under denna tidsperiod som närmast ”oförutsedd”. Se Pålsson, Skatterättsforskningen i Sverige – en lägesrapport, SST 2006, s. 67.

avhandlingar, i skatterätt under denna tidsperiod, allt oftare kommit att ta teoretisk utgångspunkt i olika rättsprinciper.¹⁰⁹ En annan viktig aspekt är att skatterättsämnet breddats genom att flera av avhandlingarna kommit att undersöka indirekt skatt och socialavgiftsrätten. Men framförallt är det den integrerade rättsvetenskapliga forskning som lyfts fram i detta sammanhang.¹¹⁰ Med detta menas att forskningsobjektet innefattar flera olika, men med skatterätten relaterade rättsområden. Författarna konstaterar att denna typ av forskning är på frammarsch och listar EU-rätten, stats- och förvaltningsrätten, socialrätten, konkursrätten samt redovisningsrätten som exempel på sådana ämnesområden som relaterar till skatterättsämnet.¹¹¹ Att skatteforskningen i stor utsträckning kommit att ”internationaliseras” med särskild fokus på EU-rätten bekräftas också av Ståhl.¹¹²

Det är mot bakgrund av denna dynamiska grundsyn på ämnets utveckling som man bör förstå de ytterligare relativt genomgripande reformsteg som författarna föreslår. Med detta sagt är det viktigt att understryka att Bergström, Norberg och Pålsson på intet sätt strävar efter att kasta rättsdogmatiken över ända. Snarare är forskargruppens ärende en för skatterättsvetenskapen nyskriven rättsdogmatik, när de implicit låter kritiken av det stränga förhållandet till rättspositivismen få sätta agendan för den fortsatta framställningen:

Inledande breda deskriptiva analyser, vilka inte i sin helhet kommer till användning i själva undersökningen, kan visserligen många gånger vara till hjälp för andra forskare som referensverk. Detta behov måste dock ställas mot forskarutbildningens tidsram och krav på finansiering, och mot risken för att man i en ’tegelsten’ inte ’ser skogen för alla träd’. Av grundläggande betydelse för en avhandlings kvalitet är att arbetet bedöms bidra till ny kunskap. Däremot är det inte ett *generellt* tecken på vetenskaplig kvalitet att det redan kända systematiseras.¹¹³

Skatterättsämnet är starkt präglad av ekonomiska tankemodeller och principer som har sin bas i national- och företagsekonomin. Således finns forskning som, enligt författarna, i varierande grad beaktar dessa bakomliggande ekonomiska utgångspunkter. Det går inte heller att bortse från att skatterättsforskaren behöver de insikter som en sådan undersökning ger för att förstå lagens ändamål och syften samt ekonomiska och skattepolitiska grunder. Men framställningar över ekonomiska teorier som är allmänt hållna bör hållas korta, främst på grund

¹⁰⁹ Se även Pålsson, Skatterättsforskningen i Sverige – en lägesrapport, SST 2006, s. 63–67.

¹¹⁰ Se även Wiman, Svensk skatterättslig forskning, SN 1996, s. 604–608.

¹¹¹ Se Bergström, Norberg och Pålsson, Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv, 2004, s. 739–740.

¹¹² Se Ståhl, Skatterna och den fria rörligheten inom EU – svensk skatterätt i förändring, Sieps 2006:8.

¹¹³ Bergström, Norberg och Pålsson, Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv, 2004, s. 740 (kurs. i originalet).

av svårigheten att direkt kunna utnyttja sådant material i en rättsligt inriktad forskning.¹¹⁴

Även om forskargruppen verkar ta avstånd från mer omfattande redogörelser av skatterättens djupstrukturer framställs principer och teorier som ett bärande element i de syntetiserande forskningsansatser som presenteras.¹¹⁵ Det handlar om (1) öppet normativ rättsdogmatik, (2) som utgår från eller förhåller sig till skatteprinciper (skatterättens allmänna läror) och underliggande ekonomiska teoriaramar i syfte att (3) utveckla rättsliga modeller för att analysera skattelagstiftningen.¹¹⁶ Värdet av detta sistnämnda forskningsperspektiv kommenterar Bergström, Norberg och Pålsson så här:

En teoretisk konstruktion bör vara ett kvalitetskrav. Den skall kunna möjliggöra en kritisk granskning av föremålet för undersökningen. Uttryckligt redovisade teoriaramar bör bilda underlag för granskningsmodeller som t.ex. baseras på rättsprinciper eller syften med lagstiftningen, och mot vilka det undersökta materialet kan prövas. Avhandlingarna skulle då tydligare skilja ut sig från mängden praktiskt inriktade handböcker (vilka naturligtvis också är värdefulla), och härigenom manifestera forskarvärldens särpräglade kompetens.¹¹⁷

Gunnarsson och Svensson är inne på samma spår när de diskuterar skatterättsforskningens utveckling. Men om Bergström, Norberg och Pålsson förklarar skatterättens självbild som nära förbunden med en öppenhet för nya perspektiv och metodiska grepp tycks Gunnarsson och Svensson ha en polemisk udd riktad mot ämnets ultralegalistiska ådra. Hos Gunnarsson och Svensson formuleras detta synsätt i en rad olika termer såsom att den rättsdogmatiska skatteforskningen utgår från ”partikulära teoriaramar” och att ämnet ”riskerar bli alltmer fragmenterat och partiellt”.¹¹⁸ I kontrast till vad Bergström, Norberg och Pålsson skriver, menar Gunnarsson och Svensson att skatterättsämnets starka koppling till en teoretisk diskussion om grundläggande principer och värden gått förlorad; undanträngd av nationalekonomisk teoribildning. Gunnarsson och Svensson efterlyser inte bara en rättsdogmatisk skatteforskning som går utanför inkomst- respektive mervärdesskatterättens principläror, utan även genomgående för en idéhistorisk diskussion om skatterättens djupstruktur.¹¹⁹

¹¹⁴ Se Bergström, Norberg och Pålsson, Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv, 2004, s. 742–743.

¹¹⁵ Se Bergström, Norberg och Pålsson, Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv, 2004, s. 742–743 samt därefter s. 744.

¹¹⁶ Se Bergström, Norberg och Pålsson, Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv, 2004, s. 740–741.

¹¹⁷ Bergström, Norberg och Pålsson, Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv, 2004, s. 744.

¹¹⁸ Se Gunnarsson och Svensson, Rättsdogmatik – som rättsvetenskapligt perspektiv och metod, 2023, s. 90.

¹¹⁹ Se Gunnarsson och Svensson, Rättsdogmatik – som rättsvetenskapligt perspektiv och metod, 2023, s. 90.

Det har gått nästan 20 år mellan publiceringarna av de utvärderingar och analyser som gjorts av respektive forskargrupp. De mycket översiktliga ämneshistoriska reflektioner som inte verifieras empiriskt, men ändå görs av Gunnarsson och Svensson tycks implicit bekräfta att de nyanserade och med opolemisk ton framförda reformförslag som kommit från Bergström, Norberg och Pålsson inte fått genomslag i den skatterättsvetenskapliga praktiken. Samtidigt verkar Gunnarsson och Svensson se sig som bärare av det nya när de betonar en ännu större progression genom vidgade synsätt, fördjupade analyser och metodmedvetenhet samt ackumulering av kunskap.

Ämnets självbild som framförs av ledande företrädare inom skatterättsvetenskapen kan sammanfattningsvis beskrivas i form av ett tankekollektiv som rör sig i tre riktningar. Skatterättsvetenskapens ”doxa” är rättsdogmatik med en sträng positivistisk syn på rätten. Bergström, Norberg och Pålsson är öppna för förändring och nya idéer kring ansatser, men de eftersträvar ett balanserat tillvägagångssätt där både tradition och innovation får utrymme. Mutén, Moëll och Kellgren befinner sig, enligt min mening, i samma tankekollektiv som Bergström, Pålsson och Norberg när man beaktar de explicita uttalanden dessa forskare gör avseende skatterättsforskningens metoder och gränsdragningar mot andra ämnesområden.¹²⁰ En starkare vilja till omprövning av ämnets traditionella demarkationslinjer kommer till uttryck i det gränsarbete som gjorts av Gunnarsson och Svensson.

När jag närmat mig tankekollektivet som helhet har hänsyn även tagits till vad som uttryckts av Pålsson, Norberg och Melz på seminariet *Vad kan forskningen om offentlig ekonomi och skatter bidra med i en värld av alltmer globalt beroende?*. Seminariet anordnades år 2006 av Riksbankens Jubileumsfond (områdesgruppen för offentlig ekonomi, ledarskap och styrformer), Skatteverket samt Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap (FAS). Tillsammans sonderade dessa aktörer intresset för en tvärvetenskaplig satsning på skatteområdet.¹²¹

I sitt anförande konstaterar Pålsson att det saknas tvärvetenskapliga projekt inom den svenska skatterättsforskningen. Förhoppningen är att pågående ”framåtsyftande skatteforskning” ska skapa nya förutsättningar för gränsöver-

¹²⁰ Se vidare i Mutén, Ämnen och metoder i skatterättsforskningen, *Skatterett* 1996:14, s. 220 f. och Moëll, Skatterättslig forskning – till vilken nytta?, *Festskrift till Rune Lavin*, 2006, s. 197–209 samt Kellgren, Något om normativa resonemang i rättsdogmatisk forskning, *SvJT* 2002, s. 529 f.

¹²¹ Se även Skatteakademien vars huvuduppgift är att vara ett regelbundet återkommande diskussionsforum som stimulerar och stöttar policyrelevant forskning om det svenska skattesystemet och dess verkningar på samhällsekonomin. Enligt Skatteakademiens hemsida bedrivs verksamheten som en ideell förening med ett fristående nätverk av akademiledamöter. Skatteakademiens styrelse består av Gunnar Eliasson, Åsa-Pia Järliden-Bergström, Ingrid Melbi, Daniel Waldenström och Henrik von Sydow. Se vidare på <https://skatteakademien.se>. Hemsidan besöktes 2024-06-23.

skridande projekt.¹²² I Norbergs anförande finns en klart uttalad önskan om skatterättsforskning inriktad på utvärdering och studier som öppnar för multivetenskap. Språnget till den tvärvetenskapliga ansatsen måste tas i skatterättens djupstrukturer; genom dess principläror samt andra rättsliga, ekonomiska och samhällseliga aspekter av betydelse för uppbyggnaden av skattesystemet.¹²³ Denna öppenhet för nya ansatser kommer till uttryck även i Melz presentation när han explicit efterlyser bredare perspektiv som kräver att ”den vanligen förekommande, snäva rättsdogmatiken överskrids.”¹²⁴ Att varken Norberg, Pålsson eller Melz publicerat sina uttalanden från seminariet begränsar möjligheten att verifiera eller följa upp informationen.

Ytterst är det också, i denna ämneshistoriska bemärkelse, en empirisk fråga huruvida det skett ett paradigmskifte eller om ett sådant brott kan härledas till en specifik period inom ämnesfältet. Det handlar då om forskningsinsatser som kräver att skatterättsvetaren följer ämnet över tid för att se vilka teoretiska och metodologiska normer som kommit till uttryck i den skatterättsvetenskapliga praktiken.¹²⁵ Mycket talar för att ingen av dessa två avantgardistiska forskargrupper på allvar lyckats utmana det rådande tankekollektivet som kommer till uttryck i läroboken *Inkomstskatt*.

Med tanke på att min undersökning ställer den straff- och skatterättsliga disciplinstrukturen i relation till rättsvetenskapens utveckling som helhet, är det lämpligt att jag använder Cejies kronologiska sammanställning som utgångspunkt för mitt egna analysarbete. På samma sätt som studien av den straffrättsliga disciplinstrukturen är syftet att genomföra en undersökning av metodavsnitten i ett antal skatterättsliga avhandlingar under perioden 2011–2023.

Tabellen nedan har utformats i kronologisk ordning. I vänsterkolumn anges författarnamn, titel och utgivningsår. Samma kolumn visar i fetstil antalet monografier. Avhandlingarna har ordnats efter författarens efternamn i bokstavsordning. I högerkolumnen sker en kodning av avhandlingens metodologiska inriktning så som jag uppfattat den efter mina genomläsningar.

¹²² Pålsson (presentationsbilder), *Skatterättsforskningen i Sverige – en lägesrapport*, 2006. Riksbankens Jubileumsfond.

¹²³ Norberg (presentationsbilder), *Framtida skatterättslig forskning*, 2006. Riksbankens Jubileumsfond.

¹²⁴ Eliasson och Norrman, Vad kan forskning om offentlig ekonomi och skatter bidra med i en värld av alltmer globalt beroende? Sammanfattning av Riksbankens Jubileumsfonds seminarium i Riksdagshuset den 12–13 oktober 2006, s. 7.

¹²⁵ Se även Pålsson som uttrycker liknande tankar i Pålsson, *Skatterättsforskningen i Sverige – en lägesrapport*, SST 2006, s. 64.

<i>Författarnamn, titel och utgivningsår</i>	<i>Metodval</i>
1. Peter Nilsson: Den enskilde näringsidkarens tillgångar och skulder. En skatterättslig studie om bokföringens betydelse för avgränsningen av näringsverksamhet, 2011.	Rättsdogmatik, interdisciplinär
2. David Kleist: Methods for Elimination of Double Taxation under Double Tax Treaties – with Particular Reference to the Application of Double Tax Treaties in Sweden, 2012.	Rättsdogmatik, skattepolitisk
3. Jerome Monsenego: Taxation of Foreign Business Income within the European Internal Market: An analysis of the conflict between the objective of achievement of the European internal market and the principles of territoriality and worldwide taxation, 2012.	Rättsdogmatik
4. Martin Berglund: Avräkningsmetoden: en skatterättslig studie om undvikande av internationell dubbelbeskattning, 2013.	Rättsdogmatik, hermeneutisk
5. Björn Forssén: Skatt- och betalningsskyldighet för moms i enkla bolag och partrederier, 2013.	Rättsdogmatik
6. Ann-Sophie Sallander: Ömsesidiga överenskommelser enligt skatteavtal, 2013.	Rättsdogmatik, interdisciplinär med informellt intervjumaterial
7. Christina Trenta: VAT in peer-to-peer content distribution: towards a tax proposal for decentralized networks, 2013.	Rättsdogmatik, interdisciplinär, komparativ metod
8. Anna-Maria Hambre: Tax confidentiality: a comparative study and impact assessment of global interest, 2015.	Rättsdogmatik, komparativ metod
9. Anna Romby: Underskott i aktiebolag: en skatterättslig studie av förlust- och resultatutjämnning i ljuset av svensk rätt och EU-rätten, 2015.	Rättsdogmatik
10. Jari Burmeister: Internprissättning och omkaraktisering: en studie av möjligheten att omkaraktisera gränsöverskridande transaktioner vid inkomstbeskattningen, 2016.	Rättsdogmatik
11. Jesper Johansson: EU-domstolens restriktionsprövning i mål om de grundläggande friheterna och direkta skatter, 2016.	Rättsdogmatik
12. Marta Papis Almansa: Insurance in European VAT: On the Current and Preferred Treatment in the Light of the New Zealand and Australian GST Systems, 2016.	Rättsdogmatik, komparativ metod
13. Anna Lewander: Den skatterättsliga gränsdragningen mellan ränta och utdelning: klassificering på gränsen mellan skatterätten och redovisningsrätten, 2017.	Rättsdogmatik, interdisciplinär, komparativ metod.
14. Yvette Lind: Crossing a border: a comparative tax law study on consequences of cross-border working in the Öresund and the Meuse-Rhine regions, 2017.	Rättsdogmatik, teoretisk forskningsansats, komparativ metod

15. Linus Jacobsson: Permanent Establishment through related Persons: A study on the Treatment of Related Persons under Article 5 of the OECD Model Tax Convention, 2018.	Rättsdogmatik
16. Adriana Krzymowska: Skattepliktiga överlåtelser i inkomstslaget kapital, 2018.	Rättsdogmatik
17. Mikael Ek: Leveranser och unionsinterna förvärv i mervärdesskatterätten, 2019	Rättsdogmatik
18. Katarina Fast Lappalainen: Om skyddet mot retroaktiv beskattning: en studie i konstitutionell rätt, 2019.	Rättsdogmatik, kritisk forskning-sansats
19. Hanna Grylin: Passivitetsrätten vid skattetillegg, 2019.	Rättsdogmatik
20. Caroline Nordklint: Bevisrättens tillämpning i skatteprocessen, 2019.	Rättsdogmatik, rättskälleanknuten metod, interdisciplinär metod samt argumentationsmetod.
21. Maria Senyk: Territorial Allocation of VAT in the European Union: Alternative approaches towards VAT allocation and their application in the internal market, 2019.	Rättsdogmatik, komparativ metod
22. Patrik Emblad: Det civilrättsliga i svensk inkomstskatterätt, 2020.	Diskursanalysinfluerade textanalyser i en substantiell och funktionell kontext med relevans för rättsdogmatiken och rättstillämpningen.
23. Maria Fritz, Förbudet mot rättsmissbruk i EU-rätten: en förändrad avvägning mellan rättssäkerhet och rättvisa i den svenska skatterätten, 2020.	Rättsdogmatik
24. Giacomo Lindgren Zucchini: Composite Supplies in the Common System of VAT, 2020.	Rättsdogmatik
25. Richard Croneberg: Att motverka skatteflykt: en komparativ studie av generella åtgärder mot skatteflykt i Sverige och Danmark i ljuset av skatteflyktsdirektivets allmänna regel mot missbruk, 2021.	Rättsdogmatik, komparativ metod
26. Alexandra Johansson: Förhållandet mellan intern skattelagstiftning och skatteavtal: särskilt om företräde för interna skatteregler, 2021.	Rättsdogmatik

Det är viktigt att redan från början vara klar över att produktionen av skatterättsliga avhandlingar under mätperioden 2011–2023 inte bara ”matchar”, utan överträffar den kvantitativa lägesbild som Bergström, Norberg och Pålsson ger av skatterättslägets utveckling under 1990-talet och i början av 2000-talet.¹²⁶ Om antalet avhandlingar, enligt Cejies tabell, kvantifieras för exempelvis perio-

¹²⁶ Se Bergström, Norberg och Pålsson, Skatterättsliga avhandlingar i ett förändringsperspektiv, SN 2004, s. 741.

den 1990 till 2003 uppgår de till 24.¹²⁷ Enligt samma tabell för exempelvis perioden 1991 till 2003 blir antalet avhandlingar 23.¹²⁸ Av ovanstående tabell framgår att antalet publicerade avhandlingar är 26 under den uppmätta perioden.

6. Avslutning och utvärdering

Så vill jag hävda att skatterätten, i ett ämneshistoriskt perspektiv, är fortsatt mycket livskraftig inom rättsvetenskapen och att dess relativa betydelse i ett kvantitativt perspektiv är större än i vart fall den straffrättsliga disciplinstrukturen.¹²⁹ Utbildningen på forskarnivå, i vart fall inom det juridiska forskningsfältet, finansieras så gott som uteslutande med statliga medel i form av lön genom anställning. Doktorandanställning erhålls efter ansökning i öppen utlysning. Lärosäten som har tillstånd att utfärda juris doktorsexamen prioriterar dock själva inom vilka ämnesområden utlysningar av doktorandtjänster ska ske för att säkra återväxten av framstående forskare i Sverige. Skillnaden i produktion av antalet avhandlingar ger på detta sätt, enligt min mening, en indikation på att skatterättsämnet (under uppmätt tidsperiod) varit mer framgångsrikt än straffrättsämnet i att attrahera skattefinansierade forskningsmedel vid universitet och högskolor.¹³⁰

För en mer nyanserad förståelse av skatterättsämnets tillstånd bör dock de kvantitativa iakttagelserna kompletteras med kvalitativa bedömningar av hur teori- och metodbildningen kommit till uttryck i praktiken. I centrum för den empiriska fältanalys jag genomfört står frågan om förändring och utveckling kontra konstans inom skatterättsvetenskapen. Av de 26 vetenskapliga arbeten som skatterättsämnet publicerat under perioden 2011–2023 är det endast Emblads avhandling som gör bruk av en icke-dogmatisk metod.¹³¹

Min undersökning av de utsagor som gjorts av skatterättens disciplinstruktur speglar därmed vad som konstaterats om straffrättsämnet; att vetenskaplighet blir en fråga om metod där man inte är beredd att släppa förtöjningarna till den hårda kärnan av rättsdogmatism, vilket också får ge uttryck för en sorts porös gräns för vad som accepteras som skatterättsvetenskap.¹³² I ett ämnesmässigt jämförelseperspektiv är det samtidigt möjligt att påstå att skatterätten, under senare decennier (uppmätt tidsperiod), ger uttryck för en högre grad av metodologisk konstans än straffrätten.¹³³ Om Bergström, Norberg och Pålsson beskri-

¹²⁷ Se Cejje, Juridiska doktorsavhandlingar i skatterätt – en 168 årig exposé, SN 2021, s. 803–806.

¹²⁸ Se Cejje, Juridiska doktorsavhandlingar i skatterätt – en 168 årig exposé, SN 2021, s. 803–806.

¹²⁹ Se avsnitt 4 och 5.

¹³⁰ Se avsnitt 4 och 5.

¹³¹ Se avsnitt 5.

¹³² Se avsnitt 4.

¹³³ Se avsnitt 4 och 5.

ver skatterättsämnet under 1990-talet och i början av 2000-talet som närmast dynamiskt, får nog denna tidsperiod – ur ett ämneshistoriskt perspektiv – betraktas som en tillfällig trend. Potentialen att åstadkomma förändring var större än de konkreta teori- och metodmässiga innovationer som faktiskt genomfördes. I ljuset av dessa reflektioner framstår Sandgrens påstående om rättsvetenskapens teoretiska och metodologiska öppenhet för förnyelse som närmast mytiskt.¹³⁴

Andra principiella frågeställningar som kan integreras i studiens kvalitativa fältanalys avser de teoretiska och metodologiska influensernas ursprung. För det första: På vilken nivå får nyare influenser eller det som ger uttryck för teoretisk eller metodologisk konstans genomslag? Är det i forskarutbildningen eller genom den etablerade skatterättsliga forskningen? För det andra: i vilken riktning går dessa influenser? Är det den etablerade forskningen som dikterar villkoren eller är det skatterättsdoktoranderna som är pionjärer på det teoretiska och metodologiska fältet? För det tredje: en och samma aktör kan utan att förändra sin egna hållning få en helt annan funktion inom ämnesdisciplinen när hen byter akademisk nivå, dvs. från att vara doktorand till att bli etablerad lärare/forskare. Är det möjligt att en doktorand med metodologiska nyorienteringar, som blir etablerad lärare/forskare, kan bidra till den konstans som utgör grunden för skatterättsämnets förändring?

Den undersökning som jag genomfört kan inte besvara ovanstående frågeställningar.¹³⁵ Här hade man exempelvis behövt dela in de olika aktörerna i nydisputerade och etablerade forskare. Ett nästa steg i en sådan mer djupgående studie skulle kunna vara att förklara vilka lärosäten som aktörerna kommer ifrån samt vilka anställningsförhållanden och positioner de har. Ett tredje steg är att undersöka vilka olika nätverk i forskningssammanhang de tillhör. Man skulle även behöva koppla ihop de olika aktörerna utifrån iakttagelser om vem som är/har varit handledare till vem, vilka som forskar inom samma eller näraliggande områden samt inventera hur många disputerade inom respektive ämne som är kvar i akademien (med anställning). Att ta fram och analysera fältinformation av det slaget i monografiform kan, tillsammans med övriga avgränsningar som jag tidigare gett uttryck för,¹³⁶ högst troligt utgöra grunden för en mer systematisk diskussion om rättsvetenskapen och dess disciplinstrukturer. I det avseendet bör undersökningen inte ses som något mer än en *förstudie*.

Men, varför skulle det egentligen vara ett så stort problem att den metodologiska "doxan" inom skatterättsämnet varit stillastående under senare decennier? I ett ämneshistoriskt perspektiv skulle man mycket väl kunna hävda att skatterätten aldrig varit mer framgångsrik i att producera doktorsavhandlingar än under uppmätt tidsperiod. Rimligen bör det vara svårare att behålla (kontrollera) skatterättens metodologiska doxa över tid när antalet aktörer inom ämnet

¹³⁴ Se avsnitt 1.

¹³⁵ Se avsnitt 2 och 3.

¹³⁶ Se avsnitt 3.

ökar rekordartat, men det råder ingen tvekan om att skatterätten visar på stark resiliens i synen på metodologisk öppenhet och förnyelse. Denna gruppnorm bör, mot bakgrund av de kvantitativa resultaten (publiceringen av doktorsavhandlingar), tolkas som ett ämnesmässigt styrkebesked.¹³⁷

Ur ett annat perspektiv är det samtidigt viktigt att se den skatterättsliga doxan just som *doxa*, det vill säga att inse att det rättsvetenskapande som pågår inte är naturgivet, utan i hög grad resultatet av konventioner och vanor. Alltså kan de ifrågasättas och förändras – en annan skatterättsvetenskap är möjlig.

¹³⁷ Se avsnitt 5.